

СТРУКТУРА, МЕТОДИ И ЖЕРТВИ НА СРЪБСКАТА ВЪОРЪЖЕНА ПРОПАГАНДА В МАКЕДОНИЯ (1904-1908)¹

Николай Симеонов

В края на двадесетте години на деветнадесетото столетие, малко след като Сърбия става реална част от Балканската политическа география, съвсем закономерно в част от политическия елит на днешната ни северозападна съседка, започва да се оформя желанието за "въздигането" на Сръбското княжество в "Балкански Пиемонт". Конкретен израз на тези стремежи, откриваме в прословутото "Начертание" на далновидния сръбски политик Илия Гарашанин. Публикувано през далечната 1844 година, то става своеобразна "настолна книга" за поколения сръбски управници, в стремежа им да доминират всред православното население на Балканския полуостров, и по-конкретно сред славянските народи на Балканите. Възползвайки се от благоприятната за осъществяване на подобни намерения политическа обстановка както в страната, така и в съседните земи, сръбските управляващи кръгове от 50-те и 60-те години, насочват осезателно своя интерес към Македония, като сръбската държава не веднъж подпомага материално отделни манастири, църковни общности и отделни лица, които главно произхождат от Вардарския дял на Македония. Водена от стремежа си, да бъдат своеобразен барометър в борбите на подвластните на Портата православни славянски народи, Сърбия започва да се стреми да стане притегателен център за революционните дейци на тези народи, като ги организира на съвместна борба срещу общия враг.

Затова и през 60-те години, просветно-религиозната дейност на Белград в Македония се възприема от населението като общославянска, чиято цел не е да денационализира българския етнически елемент в областта, а да ръководи отпора срещу опитите на

Патриаршията² да погърчи голяма част от тези хора.

В този период се наблюдава и засилване на руското влияние на Балканите, което неминуемо води и до осезателна промяна в тактиката на сръбските управляващи, спрямо съседните славяни.

Плод именно на тази промяна, е създаването на "Комитет за училища и учители в Стара Сърбия и Македония", през 1868 година. Неговата дейност, постепенно с всяка една изминала година замира, въпреки демонстрираното желание неведнъж по неофициален път от страна на сръбските правителства, да подпомагат развитието му.

Развитието на Източната криза на Балканите (1875-1878), е ясен сигнал сред трезвомилещите кръгове в сръбското общество, че за в бъдеще те ще трябва да се съобразяват и с още един нов участник на "Балканския театър"-новообразуваното Трето българско царство. Те ясно осъзнават, че успешната борба срещу българските интереси в Македония, изисква по-енергични действия от тяхна страна. Като олицетворение на това гледище, е основавано дружеството "Свети Сава" през август 1886 година. Само три години по-късно, негово ръководно тяло става Политико-просветното отделение при Министерството на външните работи. Изпълнители на дейността на тези държавни органи, винаги са сръбските консулства, открити междуременно в Скопие и Солун през 1887 г. и в Битоля през 1889 г.

Сама по себе си тази форма на въздействие, не дала желаните резултати най-вече, поради липсата на компактна сръбска етническа база на територията на Македония. Това кара сръбските власти да приложат допълнителни методи за реализацията на техните планове, а именно: икономическото проникване, колонизацията и популяризиране всред местното македонско население на политическата доктрина на македонизма.

*"...Едно от изобретенията на сръбската пропаганда за ширенето на сърбизма в Скопско, е образуването на земеделчески дружества. За постигането на тая цел членовете внасят ежемесечно по 6 гроша."*³ Открити са няколко стопански предприятия и акционерни дружества, като сръбският капитал навлиза в Македония най-вече след 1906 г., поради митническата война с Австро-Унгария, продължила до навечерието на Балканската война. Като цяло обаче, Кралството няма достатъчни ресурси, за да заеме основни позиции в икономическите отношения в региона.⁴

Идеята за сръбската колонизация в Македония е лансирана от Велим Кариш, един от най-радикално настроените привърженици на концепцията за "балканска хегемония" на сръбската държава.. Той предлага, посредством внедряването на сърби от вътрешността на страната, в поголемите македонски градове да бъдат създадени колонии от търговци, занаятчии, лекари и др. Тези действия трябвало да компенсират до известна степен липсата на стабилен сръбски етнически елемент в региона. Въпреки, че през 90-те години на XIX в., са направени първите опити в тази насока, тази форма на налагане на сръбизма сред местните славяни, постига успехи едва след края на Първата световна война, когато Македония става част от Кралството на сърби, хървати и словенци.⁵

В по-малка степен, като специфична форма на сръбската пропаганда, се налага зараждащата се през последните две-три десетилетия на XIX в. доктрина на македонизма. Прави впечатление, че още през 70-те години някои сръбски издания, публикували преди това вести от Македония, в които несъмнено определят местното православно население като българско, започват постепенно да използват и други термини за националната принадлежност на последните. В едни публикации, са наричани сърби, в други-"славяномакедонци", докато все по-рядко се срещат случаите, при които славяните в Македония са наричани българи. Безспорно, един от най-сериозните застъпници на становището за "отдалечеността" на македонското население от българската нация е известния сръбски учен-Стоян Новакович. Той изтъква, че е необходимо българщината в областта да се разколебае, чрез използването на македонските диалекти като преходен етап към окончателното сръбизиране на населението. Тази доктрина, обаче, придобива ръководна роля чак след Втората световна война, като днес ясно проличава голямата ѝ заслуга в денационализацията на Македония.⁶

Първоначално проявите на сръбската въоръжена пропаганда били отразявани на страниците на легалните печатни органи на ВМОРО от първото десетилетие на XX в. – "Революционен лист", "Македоно-Одрински преглед", "Македонско дело", както и от някои ежедневници в България, списвани от македонски българи. В това число влизат в-к "Вечерна поща" (изявен дописник е Симеон Радев), "Мир", "Камбана", "Ден" и др. Въпросните статии имат както познавателна, така и диалогична стойност, което съвсем естествено е

продиктувано от факта, че те търсят подходящи пътища за борба срещу чуждите чети. През този период се формира и самото понятие "сръбска въоръжена пропаганда". Новата форма на сръбската и гръцката пропаганди се нарича последователно "четнически курс", "въоръжен курс", "въоръжена дейност". Наименованието "въоръжена пропаганда" е въведено от Петко Пенчев през 1905г.⁷

В първите години след Първата световна война в България по въпроса преобладава мемоарната литература, която обхваща обаче предимно епизоди от сблъсъците между българските и чуждите чети. За първи път комплексните предпоставки и етапи на развитие на сръбската въоръжена пропаганда са разгледани във втория том на основополагащия, за революционното движение в Македония, труд на Христо Силянов. Той обаче не успява да обхване проблематиката до края на турското владичество и за това дейността на чуждите чети е отразена и анализирана само до 1905 г.

През 1929 г. излизат мемоарите на Стефан Аврамов, изявен участник в българските чети във Велешкият край. През 1931 год. се записват спомените на Кръсте Лазаров-непосредствен участник в събитията, а през 1942 год. в Скопие се публикуват спомените на Тодор Крайничанец. Те дават интересни сведения за развитието на сърбизма във Велешкия край, непосредствено след 1918 год.⁸

След Втората световна война политическата конюнктурата в България не позволява разработването на проблема. Отделни етапи от развитието на сръбската въоръжена пропаганда в Македония стават обект на по-задълбочено проучване в края на 70-те и през 80-те години на ХХв. Тематиката е изследвана в кандидатската дисертация и две по-късни студии на Румяна Божилова, както и в публикации на Светлозар Елдъров⁹, сред които докторската му дисертация на тема "Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)", защитена през 1986 год., но публикувана през 1992 год.

В последните години в българската историография се наблюдава засилен интерес към проблема. В най-голяма степен той е разработен от Светлозар Елдъров, като неговото изследване осветлява дейността и насоките на развитие на сръбската въоръжена пропаганда от началото на ХХ в. до навечерието на Балканската война.¹⁰ Ценна база за допълнителни изследвания представляват наскоро публикуваните документални материали, отнасящи се до

чуждите въоръжени пропаганди в Македония.¹¹ През 2003 год., във връзка с честването на 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание стана възможно публикуването на два сборника¹², с неиздавани в пълния си вид, спомени на изявени дейци на ВМОРО. Сред заслужаващите особено внимание мемоари са спомените на войводата Кръсте Лазаров (Кумановски), публикувани в сборника "Македония в пламъци".

В историографията на бивша Югославия преобладава тенденциозното представяне на фактите, налични в държавните архиви, коеточесто водидо тяхното изопачаване. По-сериозно и значимо заглавие е една статия на Глигор Тодоровски, в която авторът използва част от по-важните документи от архива на въоръжената пропаганда в Белград, които разкриват в по общи рамки нейното организационно развитие.¹³ Македонските историци обаче стигат само до там, че признавайки въоръжената пропаганда като част от програмата за осъществяване на велико сръбската идея на Белград, я приравняват към дейността на България, която според тях водела "българска въоръжена пропаганда". През 1985 год. в Скопие е издаден сборник от сръбски извори за историята на Македония и навлизането на сръбската пропаганда в района, под авторството на проф. Григор Тодоровски¹⁴. Напоследък този проблем се разработва и от друг македонски учен - Бранислав Светозаревич в книгата му "Српската и бугарската црковно-училишна пропаганда во Тетово и Тетовско 1860- 1903"¹⁵. От средата на 1903 г. организационното развитие на сръбската въоръжена пропаганда се концентрира изцяло около наскоро сформираната Сръбска четническа организация (Српски комитет четничке акције)- СЧО. Целта на тази организация е да се бори срещу българските комити, за освобождаването на Стара южна Сърбия от турци, българи и арнаути и нейното присъединяване към Сърбия. През лятото на 1903 г. в къщата на Йован Атанацкович¹⁶, намиращ се на Крунска улица в Белград е основана СЧО. Първоначалната цел на този комитет била да се попречи на българските усилия за освобождение на Македония, а впоследствие и нейното присъединяване към Сърбия. В комитета са формирани три секции: въоръжена, пропагандна и финансова, чиито първи членове били Й. Атанацкович (Неготин 1848-Белград 1921), д-р Милорад Годжевац (Валево 1860-Белград 1933)¹⁷, Люба (Любомир) Давидович¹⁸, Живан Живанович¹⁹, Люба (Любомир)

Йованович-“Чупа”²⁰, Лука Челович-“Требиняц”²¹ (Придворица, Требинье 1852-Белград 1929), майор Петър Пашич²², академик Люба (Любомир) Стоянович²³, Яша Проданович, представителят на Министерството на Външните работи на Сърбия-Милутин Степанович, ресторантьорът Светозар Стефанович и търговецът Димитър Чиркович.²⁴

Първи членове на Централния Комитет са : Й. Атанацкович-председател, Милорад Годжевац, Никола Спасич²⁵, Димитрие (Димитър) Чиркович, Люба Давидович²⁶, Люба Йованович, Яша Проданович²⁷, Голуб Янич²⁸ (Гълъб Янов-ев) и Милутин Степанович- секретар. Неговите задачи били свързани с организирането на въоръжени акции в Македония, както и осъществяването на национална пропаганда на територията и на Сърбия. Да назначава шефовете на Горските щабове ²⁹, да избира войводи на четите и да набира финансови средства за тази дейност.

Първи членове на Изпълнителния комитет били: капитан Живойн Рафаилович (Мионица,1871 – Белград, 1953)³⁰, вранският полицейски началник Драгич Павлович, учителят Миле “Цупара” и Лазар Божович- представител на Министерството на Външните работи, директорът на Вранската гимназия Сима Златичанин³¹ и Васа Йованович (Скопие, 1874 – Белград, 1970)³². Дейността на този комитет е свързана с осигуряване на пребиваването на четите в Македония, въоръжаването им и снабдяването с необходимите материали, с осигуряването на безопасни канали за прехвърлянето на четниците в Македония, с набирането на способни водачи, които познават добре терена.³³

В разгара на Илинденско-Преображенското въстание през август 1903 г. ген. Йован Атанацкович замества, на председателското място на Главния комитет, д-р Милорад Годжевац.³⁴ Освободен от поста на военен министър на 2 с.м., ръководителят на офицерската конспирация оглавява организацията, като по този начин тя е поставена под пряк контрол на правителството, превръщайки се в негов инструмент за оказване на натиск над българското екзархийско население в Македония. Скоро СЧО покрива с организационната си мрежа цялата територия на Кралството. В по-големите градове се изграждат местни комитети, подчинени на Централния комитет в Белград. Постепенно най-голямо значение придобива Вранският, чийто председател е кап. Ж. Рафайлович.³⁵ Още с

изпращането на първите сръбски чети в Македония, по време на Илинденското въстание, комитетът във Враня се налага като техен изходен пункт и реорганизационна база. Другите ядра на организацията имат само спомагателни функции- събиране на средства и набиране на четници за нуждите на въоръжената пропаганда. Поради тази причина те действат като под-комитети. Първи от тях се учредяват в Ниш и Лесковац, а след това и в Пирот, Пожаревац, Крагуевац, Парачин, Лозница и Шабац.³⁶

От края на 1903 г. СЧО започва изграждането на структурите си в Македония. Подтикнати от досегашните неуспехи и от апелите на консулите си, ръководителите стигат до извода, че не могат да постигнат целите си без своя организационна база на терен. За нейното създаване те използват мрежата на просветно-религиозната си пропаганда, позовавайки се на личния състав - консули, учители, свещеници и платени сърбомански агенти. В дейността си те са подпомагани от специални комисари, изпращани от Сърбия. Фактическото изграждане на структурите на сръбската въоръжена пропаганда в Македония започва след потушаването на Илинденското въстание под прикритието на благотворителни дружества. Средствата предназначени за бедстващото население обаче почти изцяло потъват в касите на формиращите се комитети. Така до края на 1904 г. в Битолския вилает са създадени четири сръбски комитета.

Първият комитет, имащ функцията на главен за Западното Повардарие, е изграден в Битоля под председателството на сръбския учител Алекса Йованович. Негови членове са вицеконсулт Панта Гаврилович, служителят в консулството Саватие Милошевич и Йован Киркович, училищен инспектор и секретар на велешко-дебърската митрополия.³⁷

Постепенно започва организацията и на други комитети във вилаета, посредством благотворителната обиколка на председателката и секретарката на "Дружеството на сръбските сестри" Милица Добрич и Надежда Петровиц³⁸, предприета през втората половина на 1903 г.³⁹ В нея взима участие Войслав (Войо) Танкосич⁴⁰ и Й. Киркович, който с предназначенията за пострадалите пари създава два подкомитета-единият в Кичево с председател училищният директор Лазар Куюнджич⁴¹, а другият в нахийския център на областта Порече-Самоков, ръководен от Марко Церич, също училищен директор. Въпреки, че е злоупотребявано с по-голяма част от тези парични средства, все пак трябва да

се отбележи, че Дружеството на сръбските сестри, издържа около 200 български четници на ВМОРО, които са намерили убежище след въстанието в Сърбия.⁴² Подобна дейност осъществява и д-р. Милорад Годжевац, които лекува безплатно, временно пребиваващите на територията на Сърбия и по-конкретно в Белград, четници на ВМОРО. Сред тях срещаме имената на небезизвестните Стоян Донски, Григор Соколович, Цане Маркович и др. От тях д-р Годжевац, получава ценна информация за състоянието и дейността на вътрешната организация в Македония.⁴³ Четвъртият комитет във вилаета е учреден в Крушово от временно управляващия консулството в Битоля Любомир Михайлович, с помощта на училищния управител Алекса Гърданович⁴⁴, станал в последствие и председател.⁴⁵

В приблизително същото време се създават четири комитета в Скопския вилает. В края на 1903 г. в Скопие директорът на сръбската гимназия, подпомаган от агента Милан Манчич, учредява комитет. До средата на 1904 г. в него се включват учителите в гимназията в града Петър Косович и Богдан Раденкович и сръбският свещеник Стефан Димитриевич. Комитет се създава и в Прешовско, със седалище, превърналия се по-късно в база на сръбските чети в Кумановско, патриаршистки манастир "Св.Прохор Пчински".⁴⁶

Другите два районни сръбски комитета в Източното Повардарие са формирани във Велес и в Куманово. Първият е председателстван от директора на сръбската гимназия Давид Димитриевич, а вторият - от свещеника Ташко Петрович⁴⁷ и учителя Лазар Бошкович.⁴⁸

Важна роля за организацията и изграждането на комитетите в Македония играят и емисарите Воислав Танкосич⁴⁹ и Джока Живкович (офицери, взели участие в преврата от 29 май 1903 година), действащи в Битолския вилает. Не без значение е и дейността на бившия светогорски монах Василийе Тръбич⁵⁰, отговарящ за Източното Повардарие, който обикаля през 1903-1904 г. сръбоманските села в Кумановско.⁵¹

Бързото разрастване на организационния апарат на Сръбската четническа организация (СЧО), довежда и до някои пречки пред нейното бъдещо развитие. Покриващите територията на Сърбия мрежи от комитети и помощни благотворителни дружества се занимават усилено с набиране на средства и доброволци за чети, като дублират дейността на Главния комитет. От друга страна, след

разбиването на четата на А. Алексич на 12 май 1904 г. (стар стил)⁵² дейността, развивана от Белград, става все по-явна за външния свят. В началото на 1904 г. Централният комитет започва с формирането на четата, която трябва да действа в Поречието. За неин войвода е определен 30-годишния⁵³ собственик на гостилница на някогашната Сараевската улица в Белград⁵⁴ - Ангелко Алексич (родом от Мидинаци, Гостиварско), негов заместник е Джордже (Георги) Цветкович (Цветков) от Лесково, Тетовско⁵⁵, а за водач е определен Василийе Тръбич. Четата наброява 23-ма души. На 22 май 1904 г. четниците се прехвърлят през границата при Бустриня, Паланечко, но още в самото начало войводата и неговият заместник се скарали с Тръбич относно маршрута, по който трябвало да вървят⁵⁶. Тръбич се връща в Сърбия и четата остава без водач. На планината Козяк към нея се присъединява и хайдука Китан от Полянце, Кумановско⁵⁷. При преминаването на река Пчиня, те убиват един случайно изпречил се на пътя им арнаут. Случилото се става известно на Каймаканина в Куманово, които изпраща по техните следи потеря⁵⁸. След три дни четата е обградена от многоброен турски аскер на възвишението Шупли камен, над с. Четирци, Кумановско. Четниците са избити, а войводата Ангелко Алексич се самоубива.⁵⁹ В направения от турските войски обиск на вещите на убитите четници, се намира един екземпляр от "Устав на Сръбската четническа организация"⁶⁰, в следствие на което, става известно добре организирания характер на сръбската четническа пропаганда в Македония.⁶¹ Във връзка с тези действия, на нейна територия Високата порта, иска обяснение от сръбското правителство. На разпит при вътрешния министър-Стоян Протич, е извикан Живойн Рафайлович. Тази акция, намира широк отзвук в медиите в Кралството.⁶² Сръбското правителство ясно осъзнава, че имайки за ръководител толкова известна личност като ген. Атанацкович, въоръжената пропаганда не може да разполага с прикритостта, от която се нуждае. С оглед на тези трудности в края на октомври 1904 г. в Белград е свикано събрание на СЧО, разглеждащо проблемите на нейното развитие. В него участват министърът на външните работи Н. Пашич, сръбските консули в Македония и сръбският дипломатически агент в София Св. Симич. Сръбските дипломати стигат до заключението, че Централният комитет не е в състояние да изпълнява ефективно поставените му задачи. Изложена е

необходимостта от допълнителна централизация и окончателно интегриране на сръбската въоръжена пропаганда в държавния апарат. Така е взето решение комитетът да се разпусне и да бъде създадено ново ръководно тяло под името Върховен Комитет, което да съществува в рамките на Външното министерство.⁶³

С едно решение на новосъздадения Върховен комитет от 21 юни 1905 г. реконструкцията на СЧО продължава. Функцията на местните ѝ органи да организират и изпращат чети в Македония е иззета и е изцяло съсредоточена в ръцете на сформирания за тази цел в Белград Централен комитет. Дейността на под-комитетите вече се изчерпва само до събирането на парични средства и материали.

Прерогативите на комитета във Враня, обаче, са запазени и доразвити. От него, в системата на пропагандата се появяват две нови звена - Делови и Изпълнителен комитет.⁶⁴ С това решение е завършва йерархизацията на СЧО в структурно отношение. На всяко нейно звено са зададени точно сферите, в които съответният членски състав трябва да развива определената му дейност.

Най-висше място в структурата на организацията заема **Върховният комитет (ВК)**, който е същевременно и орган на Външното министерство. В него се взимат решения от общ организационен характер, отчитат се резултатите и се очертават насоките на въоръжената пропаганда. За абсолютния контрол, упражняван, на най-високо правителствено равнище, върху развитието на СЧО, говори фактът, че всички постановления на ръководното тяло влизат в сила, едва след като са подписани от секретаря на министъра. Основна фигура във Върховния комитет е началникът на консулското отделение Йован Йованович.⁶⁵

Оперативното ръководство е поверено на **Централния комитет (ЦК)** в Белград. Това звено, съставено от пет души⁶⁶, организира цялата дейност по формирането и изпращането на четите в Македония и снабдява Деловия комитет с пари, въоръжение и други материали. Централният комитет концентрира в касите си всички средства, събирани от комитетите в провинцията, като прави това чрез посредничеството на благотворителното дружество "Сръбски братя".⁶⁷

Компетенциите на **Деловия комитет** във Враня, също със състав от пет члена, се състоят в материалното осигуряване на четите. С получените пари той ги снабдява с всичко

необходимо за акциите им, обезпечава четниците и обезщетява семействата на загиналите в Македония.

Изпълнителният комитет има постоянен състав от трима души и се намира в непосредствена близост до сръбско-турската граница до Враня. Този последен орган в апарата на пропагандата извършва прехвърлянето на четите през границата, отговаря за оръжейните складове, за поддържането на постоянен човешки резерв, както и за всички дейности, свързани с подбора на четниците.⁶⁸

С течение на времето този сложен, изграден под прякото ръководство на правителството, механизъм, показва, че се нуждае от допълнително реструктуриране, с оглед опростяването на процеса на взимане на решения и тяхното практическото приложение. Така на 17 декември 1905 г. ВК взема решение последните два органа на СЧО, Деловия и Изпълнителния комитети, да се трансформират и да образуват един Изпълнителен комитет, който да изпълнява техните предишни функции. През 1907 г. ЦК също е разпуснат, като ВК поема изцяло дейността му. По този начин СЧО вече действа с напълно опростена структура.⁶⁹

Успоредно с преобразуванията на сръбската въоръжена пропаганда в Кралството и утвърждаването на филиала ѝ в Македония се развива и четническият институт. Неговото активизиране се изразява в създаването на правилник. В първоначалната форма на този правилник, датиращ вероятно от началото на 1904 г., са очертани твърде общо и определено не съвсем правдиво целите на сръбските чети. Това проличава най-вече от факта, че не е посочен ръководен орган.⁷⁰ Това се отдава не толкова на липсата на завършена програма на ръководителите на пропагандата, колкото на все още неукрепналите позиции на СЧО в Македония и желанието ѝ да прикрива своите възможности и най-вече истинските си цели. Със създаването на "Правилата на тайното дружество Сръбска отбрана"⁷¹ през пролетта на 1905 г. се бележи навлизането на четническият институт в значително по-висш етап на развитие.⁷² Официално призната е ръководната роля, която от декември 1904 г. придобива Горският щаб, изпълняващ решенията взети през същия месец в планината Козяк, Кумановско, за реорганизиране на дейността на четите. С настъплението им през 1905 г. се образуват две оперативни области на територията, обхваната от сръбската въоръжена пропаганда-Кумановско и Поречьето.

В Македония, през 1905-1908 г., действат два Горски щаба, съответно в Източното и Западното Повардарие, чието началство, състоящо се от сръбски офицери, е често сменяно. Първият щаб през този период е ръководен последователно от Аксентие Бацета-Руянац, Воин Попович⁷³ и Алимпие Марянович, а вторият - от Сретен Райкович, Панта Радосавлевич, Никола Йованович, Джордже Джамбасанович и Сава Петрович.⁷⁴ Съобразно спецификите на терена, а не турската административна система, тези две главни области са поделени на по-малки оперативни райони, всеки от които със свой "главен войводата", разпореждащ се с всички постоянни чети и селска милиция.⁷⁵

Националният характер на четите на СЧО е в пряка зависимост от етапа на развитие, на който се намира сръбската въоръжена пропаганда. В началото на нейното проникване, в тях най-голяма численост имат македонските българи, като основна роля сред тях имат бивши войводи и четници на ВМОРО. От тези среди именно са войводи като Мицко, Григор Соколов и Йово Довезенски, които сръбската пропаганда величае като герои и защитници на сръбството в Македония. Тази група изиграва важна роля през цялата 1904 г. с отличното познаване на топографските особености на региона, населението, вътрешната организация и пр. Без нея сръбската въоръжена пропаганда, представяща се на този етап за съюзник на ВМОРО, едва ли би успяла да се внедри толкова успешно в Македония, да опипа почвата и да подготви подривната си дейност.

Друг български контингент в структурите на четническия институт са македонските преселници или гурбетчии в Кралството. Използвайки икономическата им зависимост и резултатите от продължителната политика на асимилация на първите, сръбската пропаганда вербува част от тях. Скоро обаче става ясно, че Сърбия не може да разчита на искрен ентузиазъм от тяхна страна при провеждания терор над сънародниците им и ги използва предимно за финансова подкрепа чрез наложения им патриотичен данък.⁷⁶ *"....В същото време, сръбското правителство в сама Сърбия зема непрости мерки спроти всички ония българи (македонци из Кичевско, и особено от Долно-Кичевско и от Гостиварско), което намират препитанието си в Сърбия. Мнозина от тези нещастници се поставят пред алтернативата: или да отворят в селата си сръбски училища*

и да приемат сръбски свещеници или се заплашват, че имотите им в Сърбия ще бъдат конфискувани...”⁷⁷.

От 1905 г. нататък сръбският етнически елемент в органите на СЧО се засилва непрекъснато, за сметка на българския. За четници са привлечани предимно хора с нисък социален статус, надяващи се на материални придобивки. В четите се записват и множество студенти, водени от антибългарските настроения, властващи в обществото.⁷⁸ *“...Студента Йован Алексич, родом от Куманово, тези дни ходи по Белград да събира по подписка помощи за четите. Той не се притеснявал да казва, че парите се събирали за оръжие и други потребности на четниците, които действуват “против бугараша”.*⁷⁹

Сръбската въоръжена пропаганда обаче разчита най-вече на човешки ресурс, набавен от армията. Военнослужещите заемат предимно постове в Горските щабове, но постепенно се налагат и в самите чети, като изместват българските войводи и четници. Този процес се забавя поради обстоятелството, че сърбите трудно се ориентират в непознатата им среда и голяма част от българските ренегати остават незаменими в това отношение. Ситуацията драстично се променя чак в края на 1907 и началото на 1908 г., когато сред македонските българи, служещи в сръбските оперативни сили, започва да преобладава намерението за единодействие с ВМОРО. В отговор на това, повечето стари войводи са изпратени в различни градове на Кралството и интернирани там.⁸⁰ Както пише княжеският дипломатически агент в Белград в рапорта си от 10 юли 1907 година: *“...Това се дължало на обстоятелството, че, според получени от Македония известия, някои от сръбските войводи, против заповедите на централния Македонски Комитет в Белград, почнали да заговарят за солидарност с българските чети, против общия враг. Така, говорило се, че известния сръбски войвода Мицко Кичевски (сега интерниран в Крагуевац), бил един от представителите на това ново течение; същото се предполагало и за войводата Григор Соколович...”*⁸¹ Така постепенно четническият институт на СЧО, поставена под пряк правителствен контрол, на свой ред се превръща в интегрална част от сръбската войска.

В четите на сръбската организация участва спорадично и мюсюлмански елемент. В Кратовска кааза, където въоръжената пропаганда няма свои бази, от края на 1906 до началото на 1907 г., на нейна страна се включват

двайсетина турци. По подобен начин са използвани инцидентно и албанци в Кичевско и други части на Западна Македония.⁸² Като цяло обаче мюсюлманското присъствие в сръбските чети е твърде незначително и по-скоро отразява благосклонното отношение на турските власти, отколкото да допринесе по съществен начин за постигане на целите на Белград. Немалко писмени документи говорят в подкрепа на този факт: *"...Действующите в Кратовско две сръбски чети, са имали и около 20 души турци от Кратовско. Същите тия две чети, преди няколко дни са пренесли оръжие в двете турски села - Орел и Струизовци, Кратовско, на границата с щипската кааза..."*⁸³ и *"...Между нападателите е имало турци от околните села, с каквите поменатия по-горе свещеник, си често служи за да тероризира селата от българската страна..."*⁸⁴. Общият брой на сръбските четници в Македония рядко надвишава двеста души, като през 1906-1907 г. в страната действат между 12 и 15 чети със състав от 15 до 20 души, които в зависимост от условията могат да се прегрупират и в по-големи формации, включващи селска милиция и достигащи неколкостотин души:⁸⁵ *"...На 8 того срещу 9 привечер една сръбска чета, усилена от селяни от околните сърбомански села, всичко на брой повече от 100 души, нападнала селото Страцин, Кратовска кааза .."*⁸⁶, *"...през май месец са заминали през турската граница при Прешовската кааза 235 души сръбски четници..."*⁸⁷. Последната обаче е съсредоточена почти изцяло в области, където отдавна има сърбоманско население - Кумановско, Прешовско и Порече. Такава структура сръбската въоръжена пропаганда рядко съумява да създаде в завладените след Илинденското въстание села.

В основата на поддръжката на пропагандата, през целия ѝ период на активност, стои непрекъснатата материална и морална подкрепа от страна на държавата. Още на 11 декември 1903 г. Скупщината гласува отпускането на помощ, възлизаща на 500 000 динара и предназначена за пострадалите от Стара Сърбия и Македония, като по-голямата част от тях са използвани за нуждите на пропагандата.⁸⁸ През следващите години правителството продължава да финансира дейността на СЧО чрез значителни кредити от стотици хиляди динари. Представители на търговски, акционерни и други кръгове на буржоазията прибавят своята лепта, която до 1907 г. "захранва" четническата организация с около 800 000 динара. Само благодарение на престолонаследника

Александър в касите на пропагандата са внесени 100 000 динара.⁸⁹

Разполагайки с филиали в Сърбия и Македония, проявяваща се като изразител и реализатор на официалната политика на Кралството спрямо Македония и представляваща своеобразен държавен орган, сръбската въоръжена пропаганда притежава всички обективни и субективни предпоставки за разгръщането на плодотворна дейност. Използвайки разнообразни средства, съобразени с конкретните изисквания и продиктувани от спецификите на съответния район и обектите на натиск, тази дейност бележи безспорен успех.

Първите селища, усетили върху себе си натиска на сръбските чети, са екзархийски или смесени села, в чиято област преобладават сърбоманските настроения. Области, в които просветно-религиозната пропаганда в предишните години в по-голяма или по-малка степен е съумяла да постигне значителни резултати.

Механизмът за оказване на натиск върху подобни населени места бил следният: преди да бъдат предприети действия се изпращат ултимативни писма⁹⁰, подписани от войводата или от секретаря му, в които селяните, като се изтъква тяхната принадлежност към сръбството, се призовават да се откажат от Екзархията и да преминат под ведомството на Патриаршията. На населението се обещава, че за разлика от българските революционери, облагачи го с данъци, ще му бъде осигурена закрила от турските власти, безплатно оръжие и щедро заплащане срещу всичко, което четите ще ползват при престоя си в селото. В случай на отказ от сръбските "благодения" жителите се заплашват с опустошения, а първенците с убийства.⁹¹ След изтичане на определения, за отричане от националната и духовната си принадлежност, срок от няколко дни, в набелязаните села се настаняват сръбски чети. Често четниците са подкрепяни и от сърбоманска милиция, като в тези случаи проявите на открито насилие са по-редки. На кмета се предлага да подпише декларация за промяна на духовното ведомство, а свещеникът и учителят се изправят пред избора или да преминат на сръбска служба, или да напуснат селото.⁹²

Тези искания рядко са изпълнявани, поради което при следващите си "посещения" сръбските чети започват да прилагат други, значително по-брутални, методи. Побудните българи, които оказват съпротива, са пребивани и

убивани за назидание, а първенците отвличани, за да се принуди българското население да се обяви за сръбско.⁹³

С такъв, постепенно засилващ се терор, въоръжената пропаганда третира най-вече селата, които поради своята малочисленост, отсъствието на постоянна околийска чета на ВМОРО или липса на достатъчно оръжие не съумяват да окажат сериозна съпротива. Преценявайки, че тези селища не представляват особена пречка за по-нататъшната им експанзия, сръбските чети ограничават бруталността на действията си, като се стремят да демонстрират снизходителност към упорстващите селяни.

Там където е налице добра организация и достатъчни способности за открита съпротива, се процедира по съвсем различен начин.

Тези села са щурмувани с обстрел от по-големи формирования. Нападенията, придружавани от опожарявания на къщи и сгради със стопански функции, грабежи на добитък и жестоки убийства, продължават, докато не се смаже волята за борба на селяните.⁹⁴ Често в залог са отвличани първенци или обикновени българи, чиято участ е незавидна, особено при положение, че откажат да подпишат декларация за промяна на духовното ведомство. Така например отвличените трима селяни след извършеното нападение над с. Облавци, Кумановско на 29 ноември 1905 г., са намерени погребани живи близо до сърбоманско село.⁹⁵ И още: "...сръбската чета, която бе нападнала с. Папрадище, Велешка кааза, и отвлече като залог четирима селски първенци, а именно: Трайко Андонов, Трайко Андреев, Трайко Трайчев и Кузманов, на пътя между с. Ново-село и Стари-град, същата кааза, пресрещнала на 3 того българския свещеник от последното село, когото и порано дирили, и го заклали напред пътя..."⁹⁶

От 1906 г. сръбските оперативни сили, подобно на гръцките, започват да прибегват до масови убийства. През ноември 1906 г. четата на прочутият ренегат Григор Лянев застига по пътя Прилеп-Велес десет пътника и избива всичките.⁹⁷

Особено показателно в това отношение са нападенията над най-голямото селище в Кратовска кааза - Страцин. На 19 август 1907 г. от него са отвлечени девет селяни и трима временно пребиваващи жители, като впоследствие всички заложници са убити. По време на следващото нападение на 27 октомври същата година осем души също намират смъртта си.⁹⁸ Както свидетелства Репорт № 888 от БТА в Скопие от 18 октомври 1907 г. "злодеянията на сръбските

*терористични чети над беззащитното българско население оставени непреследвани и ненаказани, наченат да взимат стихийни размери... На 4 того, според сведенията, получени от Куманово и Паланка, отвлечените при с. Страцин... всички 14 души българи са били избити и заровени в местността "Бабина поляна" близо до сръбската граница."*⁹⁹

Тези масови екзекуции оказват силно психологическо въздействие върху българското население. Сръбската въоръжена пропаганда се стреми да му внуши безнадеждността на по-нататъшната съпротива, представяйки сърбизирането на районите, в които действа, като единствения възможен изход за бедстващите села. Дейността на четите след окончателното овладяване на селата цели да тласне сломените и малодушните към тази равносметка. Продължавайки традициите на училищно-черковната пропаганда, четническата организация, ползваща се от държавните фондове, възстановява причинените материални щети, отплаща се подобаващо за всички разходи, които селяните правят по издръжката на нейните четници, използва докрай податливостта на някои елементи да предоставят услугите си чрез отпускането на заплати и подкупи.¹⁰⁰ На селяните се показва недвусмислено силата на сръбското оръжие при всеки удобен случай. В села, завладени от пропагандата, в Кумановско и в Кривопаланкско, които се намират на неголямо разстояние от сръбско-турската граница, от Кралството пристигат цели взводове войници, заедно с офицерите си и престояват по няколко дни преди да се върнат обратно.¹⁰¹

След като сръбският войвода сметне, че българския дух в селото е прекършен и неговите крепители са ликвидирани или прогонени, пристъпва към формирането на милиция, която да бъде използвана в завладяването на други екзархийски села. По този начин представители на един народ целенасочено са изправяни едни срещу други, поделени на "прави сърби", наскоро завърнали се към "истинските" си исторически корени и на такива, които са държани в заблуда от българските агенти. Явно абсурдността на ситуацията обаче в никакъв случай не притеснява ръководителите на сръбската пропаганда в Македония.¹⁰²

В градовете сръбската четническа организация е принудена да използва различно, но не по-малко ефективно средство, каквото се оказва икономическият бойкот. От края на 1904

г. на сърбоманите се забранява да поддържат социално-икономически контакти с екзархистите. От началото на 1905 г. тази заповед (която впрочем не се отнася за турците) се прилага на практика както в Източното, така и в Западното Повардарие.¹⁰³ В Куманово, Крива Паланка и Прилеп сръбските консулства осигуряват субсидии за откриването на дюкяни, ханове и механи, в които сърбоманските граждани и селяни от околността трябва да търгуват и отсядат. Спазването на тази заповед се съблюдава и от специални агенти, които дежурят пред входовете на екзархийските дюкяни, за да не допускат в тях патриаршисти и ако все пак това стане, ги принуждават да връщат закупените стоки.¹⁰⁴ От своя страна сръбските чети също допринасят за икономическия бойкот, като контролират междуградските пътища в пазарни дни и ги блокират за българите екзархисти: *"...Същият ден сутринта, Иван Атанасов и Наки Йосифов, от село Ранковци, с.к., тръгнаха с три коня, натоварени с жито, за да отидат на пазаря в Куманово. На пътя били пресрещнати от една сръбска чета и отвлечени заедно с конете."*¹⁰⁵ Така се подриват материалните устои на заможното градско население. Систематичното прилагане на подобни методи довежда не малка част от неговите представители до разоряване, а други са принудени да преминат към Патриаршията.

Пряко икономическо отражение имат и самите четнически нападения, при които често прилагана практика е заграбването на добитъка, който в повечето области е основният източник на препитание на селското население. Цели стада овце са отвлечени и откарвани предимно в Прешовско и Порече.¹⁰⁶ Така тази насока в дейността на въоръжената пропаганда парализира нормалния живот в цели райони и си спечелва авторитет на едно от най – ефикасните ѝ средства за оказване на натиск.

Активна дейност сръбската организация развива и в самата Сърбия спрямо установилите се или пребиваващи като гурбетчии там македонски българи. На отказалите да се обявят за сърби и да предоставят свидетелства, че семействата им са под духовното ведомство на Патриаршията, а децата им посещават сръбско училище, се налагат глоби и се създават затруднения, с цел да сломят волята им. За размерите и ефикасността на този натиск говори фактът, че в Западна Македония - Дебърско, Гостиварско и Тетовско, където почти не действат сръбски

чети, по-голямата част от сърбоманското население се дължи на множеството гурбетчии в Сърбия, произхождащи от тези райони.¹⁰⁷ Както е описано в Поверителен рапорт № 22 от БТА в Битоля до министър-председателя Р. Петров в София: *“В същото време, сръбското правителство в сама Сърбия зема непростими мерки спроти всички ония българи (македонци из Кичевско, и особено от Долно-Кичевско и от Гостиварско), което намират препитанието си в Сърбия. Мнозина от тези нещастници се поставят пред алтернативата: или да отворят в селата си сръбски училища и да приемат сръбски свещеници или се заплашват, че имотите им в Сърбия ще бъдат конфискувани...”*¹⁰⁸

С особена жестокост, в координация с филиала си в Македония, СЧО действа срещу преминаващите през Кралството членове на ВМОРО, които дават значителен отпор на пропагандата. Македонските комитети подават информация за тях на ръководителите си в Сърбия. По искане на Централния или Изпълнителния комитет, властите арестуват въпросните лица и ги предават на агенти на сръбската въоръжена пропаганда, за да бъдат ликвидирани. Добре илюстриращ този метод е случаят с Псалтир Попандов, учител в Куманово и легален ръководител на Кумановската революционна организация на ВМОРО. По настояване на председателя на комитета в същия град, поп Ташко (по-късно езекутиран от вътрешната организация), той е арестуван от полицията на 6 октомври 1904 г. на гара Ристовац. Предаден на органите на пропагандата, той е убит, след като са му отнети неколкостотин лири, принадлежащи на комитета.¹⁰⁹ По сведения на българския дипломатическия агент в Белград Андрей Тошев, по този начин са убити около двацет македонски българи.¹¹⁰

Въоръжената пропаганда осъществява своята дейност, прилагайки твърде разнообразна система от методи на насилие и икономическа принуда. Различната ѝ интензивност се обуславя от особеностите на конкретния район, съпротивата, на която тя се натъква от българска страна и стратегията, която предприемат ръководителите ѝ. Сръбските чети използват за свой плацдарм наследените от просветно-религиозната пропаганда сърбомански села в Северна и Северозападна Македония - в Скопска (селата на север от Скопие, в така наречената “Скопска мала Църногория”, например село Чучер и пр.), Кумановска (село Старо Нагоричане и др.) и Велешка каази (село Богомила, Теово и др.) от Скопския санджак, Кичевска (Слатино и др.)

и Прилепска кааза (Небрегово и пр.) на Битолския санджак, Прешовска кааза на Прищенски санджак и Тетовска - на Призренски санджак. От съществено значение е фактът, че по-голямата част от тези села никога не са били под ведомството на Екзархията и представляват отлична база за по-нататъшното проникване на сръбската въоръжена пропаганда. Така например в Прешовска кааза няма никакви екзархисти. Белград използва тези центрове, като постепенно ги разширява в други български области, включвайки нови села в сферата си на влияние. Сръбската четническа организация умело използва направената от Българската екзархия статистика за съотношението на екзархистите и сърбоманите патриаршисти към 1900 г. Съотношение, което до края на 1904 г. не се променя значително. В петте екзархийски епархии, които обхващат горепосочените райони, то е следното.¹¹¹ В Скопска епархия екзархистите са 172 584, а сърбоманите 54 512, в Охридска епархия съответно 91 168 на 1 280, в Пелагонийска - 68 528 срещу 3 528, във Велешка - 42 360 на 3 464, в Дебърска - 52 224 на 10 672. От тези данни ясно се вижда, че сърбоманското население в тези епархии, включително разпръснатите общности в другите части на Македония, възлиза общо на 76 736 души. Тази цифра, съпоставена с 1 181 336 македонски българи от статистиката на В. Кънчев, представлява неголямо малцинство.¹¹² Разгледана в регионален план, тя придобива съвсем различни измерения. В Скопска епархия, където ситуацията е най-сериозна, сърбоманите са четвърт от всички българи християни и около 75% от цялото сърбоманско население в Македония. През втората половина на октомври 1904 г. министърът на външните работи Н. Пашич свиква в Белград съвещание, в което участват сръбските консули в Македония и сръбският дипломатически агент в София Св. Симич. На съвещанието е обсъждано окончателното преминаване на въоръжената пропаганда под контрола на държавата. Избистрени са непосредствените проблеми на бъдещата ѝ експанзия. От тук насетне се отрищва дълго планираната вълна от насилие над българското население, която ще залее двата бряга на Вардар.¹¹³

Първият подобен акт е извършен през нощта на 22 срещу 23 октомври 1904 г. Йован Довезенски с четата си, съставена изцяло от ренегати, изменили на ВМОРО, напада с. Беляковци, Кумановско. Убити са учителят Теодоси Шоляков, един мъж и две жени. Екзархийските села от

Скопска и Кумановска кааза са първите жертви на сръбските чети.¹¹⁴ Те концентрират там дейността си, използвайки за изходна база на акциите си района на Прешовско. Стремешът на въоръжената пропаганда на този ранен етап е да се завладеят малкото и без това незащитени екзархийски села в Скопска Черна Гора и в подножието на планината Козяк до Крива река, както и северната част от пътя Куманово-Крива паланка. Това е първата стъпка от осъществяването на плана ѝ спрямо тази част от Източното Повардарие, целящ прекъсването на връзката между западните каази от Скопския санджак и княжество България и овладяването на стратегически позиции около Скопие и Куманово.

Първоначалният натиск на сръбските чети е най-силен в Кумановско, където освен Йован Довезенски действат бившите войводи на вътрешната организация Темелко Байрактарев, Петре Беляковски, Павле Младенов, Денко Байловски и Кръстю Георгиев.¹¹⁵ Във ВМОРО е налице остро идейно противопоставяне, поради което организацията не е в състояние да реагира адекватно на започналата атака от сръбска страна в този район. В резултат сръбските чети провеждат безпроблемно своята дейност и постигнат значителни успехи. От октомври-ноември 1904 г. до май 1905 г. в Кумановска кааза са завладени 25 села.¹¹⁶ *"...На 26 март (1905) н.г. една сръбска чета е нападнала за трети път село Дренък, Кумановска кааза, което не е могло този път да даде отпор, и цялото село е било принудено да премине на сръбска страна."*¹¹⁷ Българският търговски агент в Скопие Т. Недков съобщава за три големи чети, преминали в средата на април от Кралството в Прешовско, взели участие в нападенията над селата.¹¹⁸ Въпреки непрекъснатия натиск и заплашителни писма до големите села, Облавци, Орашец и Младо Нагоричане успяват да устоят и не позволяват българският елемент да бъде заличен от каазата: *"На 28 март е нападнато отново село Облавци, с.г., което и този път е успяло да отблъсне нападението на сръбската чета."*¹¹⁹; *"...В допълнение от писмото (рапорта) ми, под насрещния номер, чест имам да Ви явя, че селото Облавци, Кумановска кааза, на 7-8 април 1905 тогo е било наново нападнато от една сръбска чета, която е запалила къщата, находяща се край селото на Ангел Станков."*¹²⁰; *"...на 2-ри тогo 4-рима сръбски четници, преоблечени в турски жандармерийски дрехи, влезли в с. Облавци, което от две години насам е нападано около 10-на*

пъти от сръбските чети, повикали кмета и двамата ази и ги отвлели със себе си под предлог, че ще ги водят при мюдюрината в село Градище. На другия ден, единият от азите бил освободен и изпратен в селото да каже на селяните, че ако те не станат сърби, кметът и азата ще бъдат погубени, а цялото село изгорено.”¹²¹

С по-малка мащабност, но със същата интензивност и още по-голяма ефективност се отличават акциите на четата на Коста Пекаянец в Скопска Черна Гора, която действа в околните сръбомански села и патриаршистки манастири. Тя има спомагателни функции по подsigуряването на десния фланг на провеждащата се операция в Кумановско. До средата на 1905 г. всичките пет екзархийски села в района са перманентно тероризирани, българските свещеници и учители - прогонени в Скопие, а селяните - принудени да преминат към Патриаршията. Така тази област, намираща се в непосредствена близост северно от вилаетския център, е изцяло окупирана от сръбската въоръжена пропаганда.¹²²

Още от края на 1904 г. е отбелязан опит за настъпление на сръбски чети и в Кривопаланска кааза, чиито действия са посрещнати от силния отпор на районната българска чета на Атанас Бабата. Макар че пропагандата завладява две екзархийски села през януари 1905 г., дейността ѝ в този район демонстрира предимно нарастващите апетити на сръбските чети и бъдещите посоки на действия. Известни са многобройни описания на нападения над български села в каазата: *“На 14-ти с.м. вечерта, една сръбска чета, в която са били познати много селяни от село Гебр, Паланечка кааза, е нападнало горната махала на българското село Градец, с.к. отдето задигнала 15 овце, осем агнета, една кобила и разровила покъщнината, част от която разграбила на селянина Иван Стойков, които можал да се спаси с бяг от убийството. По този случай са арестувани 8 души, Габерчани (сръбомани) посочени от пострадалия.”¹²³*, и още *“...на първи того, вечерта една сръбска чета от 20- души, облечени в четнически дрехи (и придружена от 50-60 души въоръжени селяни...е нападнало българското село Киселица, с.к. Като залог е бил заловен и отвлечен селянина Менче Тодоров, 28 годишен момък...”¹²⁴*

През същия период Западното Повардарие също е засегнато от дейността на сръбските чети. Там въоръжената пропаганда намира сигурна база в сръбоманската нахия Порече и в множеството патриаршистки къщи в около 20 села в южната част на Велешка и в северната част на

Прилепска кааза. В края на 1904 г. и през цялата 1905 г. тези позиции са утвърждавани, без да бъде постигнат размахът на акциите в Кумановско.¹²⁵ Междувременно Вътрешната организация понася тежък морален удар с пленяването на първоапостола Даме Груев, измамен от ренегата и сърбомански войвода Мицко, познат още от престоя му в затвора в Битоля.¹²⁶ Обикаляйки селата в Порече и ръководен от сръбското консулство, Мицко скоро е отзован в Сърбия, под предлог, че е изпратен на почивка. След него изпъква името на друг родоотстъпник - Григор Соколов¹²⁷. Възползвайки се от фракционните борби, намерили израз в противопоставянето между "централисткия" войвода Стефан Димитров и "сарафиския" - Иван Наумов - Алябака, той прониква в областта Азот и създава организация за нуждите на сръбските чети.¹²⁸ Веднъж утвърдила се в Битолския революционен окръг, въоръжената пропаганда успява да завладее още няколко екзархийски села до средата на 1905 г.

В края на 1904 и началото на 1905 г. се наблюдава известно затишие в дейността на сръбските чети. Броят на нападенията, опустошенията и убийствата видимо намалява. Това моментно затишие на сръбското настъпление е продиктувано от факта, че именно по това време сръбската четническа организация се доизгражда в структурно отношение и се изясняват приоритетите пред по-нататъшното ѝ развитие. Организиран се Горските щабове и се разграничават отделните оперативни райони, с което се дооформя Четническият институт. В тази светлина трябва да се разглеждат и сведенията на търговския скопски агент Т. Недков от април 1905 година за навлизащите в Македония сръбски офицери, поемащи командването на Горските щабове. Пак по неговия поверителен рапорт от 30 юли става ясно, че на 15 същия месец в Скопие се събират делегации от всички сръбски консулства в Македония.¹²⁹ Председателствано от генералният консул в Скопие М. Ристич, на това заседание, по всяка вероятност, се разисква необходимостта от прегрупиране на оперативните сили на въоръжената пропаганда. Забелязва се и подмяна на самия състав на четите. В тях навлизат все повече сърби за сметка на македонските българи. Повечето ренегати войводи, между които и Й. Довезенски, по примера на Мицко, се привикват и интернират в Кралството. На тяхно място се поставят запасни или действащи офицери от сръбската

армия, чиито брой до средата на 1905 г. вече достига 20 - 25 души.¹³⁰

Съумяла да се установи в северните части на Скопски и Битолски вилаети, въоръжената пропаганда се намира в пълен възход в периода 1905-1908 година, изпълнявайки поставените ѝ задачи. Предвижданото от Мюрцшегските реформи преброяване на населението по вяра и народност стимулира сръбските ръководители да подготвят внимателно следващите си удари, което неминуемо изисква добро анализиране на ситуацията и временно забавяне на темповете на по-дълбоко проникване и сърбизация.

От средата на 1905 г. сръбските чети се стремят да усилят натиска си в Източното Повардарие и да смажат съпротивата на екзархийските села и силите на ВМОРО, за да прочистят пътя си през Кумановско на юг към Вардар. Освежени от нови попълнения, четите подлагат трите най-големи села в района - Орашец, Нагоричане и Облавци, на заплахи, нападения, придружени от опожарявания, отвличания и убийства. Само първото от тях е нападено повече от 20 пъти. Въпреки че през следващата година терорът продължава, тези села, подпомагани от околийския войвода Кръстьо Лазаров, удържат и се превръщат в истински стълб на българщината в района.¹³¹

През същия период, в Западното Повардарие, войводите Г. Соколов, Тренко и Йосиф съсредоточават усилията си предимно във Велешко и Прилепско. В началото на декември 1905 г. четирима селяни от с. Папрадища са отвлечени на пътя между Новосело и Стариград, а свещеникът на последното е убит: *"....сръбската чета, която бе нападнала с. Папрадище, Велешка кааза, и отвлече, като залог четерима селски първенци, а именно: Трайко Андонов, Трайко Андреев, Трайко Трайчев и Кузманов, на пътя между с. Ново-село и Стари-град, същата каза, пресрещнала на 3 того българския свещеник от последното село, когото и порано дирили, и го заклали насред пътя.*

*След това, четниците сами съобщили на селото, за извършеното от тях злодеяние, като заплашили, че всички в селото ще постигне тая участ, ако не станат сърби."*¹³²

През 1905 г., като цяло, в тази част на Македония дейността на сръбската въоръжена пропаганда се изразява предимно в нанасяне на удари срещу българските чети и опит за завземане на линията Велес - Прилеп - Кичево: *" ...23 декември във Велешко, четата на Стефан Димитров наказва със смърт предателската чета на Наце Янкович, а на*

1.01.1905 година е извършен успешен атентат срещу Поп Тасе (Атанасий Петров-Петрови). Убит бил и Яким Кръстич, заедно с попа..." ¹³³

В самото начало на 1906 г. ръководителите на СЧО вече са в достатъчна степен наясно със задачите, стоящи пред сръбските чети и стратегическите позиции, които те трябва да заемат. По сведения на търговския агент в Скопие Т. Недков в самия край на 1905 или начало на 1906 г. е свикано събрание на водачите на пропагандата, дошли от Враня.¹³⁴ Решено е на всяка цена северната половина на Скопски санджак да бъде овладяна, за да се обезпечи стабилен тил за установяване на канал между Източното и Западното Повардарие. Чрез това се цели свободното движение на сръбски чети в Прилепско и Велешко към Кичевско, което трябва да стане тяхна основна база. Тази информация по категоричен начин се потвърждава и от акциите на пропагандата през следващите две години.

Първоначалният натиск в южната част на Кумановска кааза, с оглед изпълнението на горепосочените задачи, е спрял от ВМОРО. Значителни успехи обаче сръбските чети постигат в района на Крива паланка, където от края на 1905 г. и началото на 1906 г. действат значителни сили. Големи чети, подкрепяни от селска милиция от Прешовско, нахлуват от запад и от север и щурмуват непрекъснато екзархийските села. До края на април 1906 г., посредством безмилостен терор, те завладяват частично или напълно 11 села. С особена планираност и настървеност се отличават нападенията срещу с. Подържи-кон.¹³⁵: "...главните усилия на сръбските чети, засега са насочени спрямо селото Подържи-кон. След като те задигнали Петрово 5-членно семейство, за което се говори, че било избито, сръбската чета, която оперира в тази местност е изпроводила на 23-тият тог (септември 1906) билетчета до селяните, с които им съобщава, че ще преобърне селото на пепел, ако то в най-кратко време не се посърби..."¹³⁶, "...Така на 19 м.м. (октомври, 1906) вечерта, една голяма сръбска чета е нападнала с. Подържи-кон... На оплакванията на селяните, жандармерийския поручик Шериф ефенди извикал: **"Станете сърби, ако искате да ви се повърне отнетото и опожареното!"** ¹³⁷, "...главните усилия на сръбските чети, засега са насочени спрямо селото Подържи-кон. След като те задигнали Петрово 5-членно семейство, за което се говори, че било избито, сръбската чета, която оперира в тази местност е изпроводила на 23-тият тог (септември

1906) билетчета до селяните, с които им съобщава, че ще преобърне селото на пепел, ако то в най-кратко време не се посьрби.”¹³⁸ Тук пропагандата е значително улеснена от спецификите на района. Селищата са изключително от разпръснат тип, въоръжени са зле и не могат да окажат ефективна съпротива. Въоръжената сръбска пропаганда им въздейства изключително тежко и в чисто икономическо отношение. Главният поминък на населението в каазата е скотовъдството, което кара сръбските чети да грабят непрекъснато стадата и да не допускат селяните до пасбищата. Така основната насока на нападенията е грабежът, като цели стада овце и говеда са отвлечани и докарвани в Прешовско. В едно известие на българския търговски агент в Скопие до Министъра на външните работи от 10 ноември 1906 година, се казва: “...На 22 с.м. една друга сръбска чета е задигнала от с. Градец, същата кааза 80 овци и два глави едър добитък, принадлежащ на селяните Н. Пешов, Доде Митов, Мито и Цеко Георгиеви... На 1 того същата чета, повторно се връща в с. Псача и тоя път задига 40 овци на Арсо Радев и двамата му съседи.. На 10 м.м. през нощта 15 души сръбски четници са отвлекли 10 овци, принадлежащи на Трайко Стайков и Атанас Харачия от с. Орах, Кумановска кааза. На 7 с.м. една сръбска чета, е влязла в с. Беляковци, Кумаяновско и изгорила къщите заедно с покъщнината и част от добитъка на селяните... На 23 с.м. една сръбска чета е нападнало с. Орах, с.к. и откарлала 140 овце, заедно със селяните от това село, Г. Самуилов и сина на Петруш Палачански..”¹³⁹ Използвайки тази форма на натиск, пропагандата постепенно сломява волята за борба на много от селата в района. До края на 1906 г. още 13 села в Кривопаланкско са принудени да се откажат от Екзархията. Така общо сърбизираните села в каазата достига 24. Без да пестят средства и усилия, сръбските чети успяват да завладеят всички български екзархийски села, намиращи се на север от Крива река.¹⁴⁰ През втората половина на 1906 г. в дейността на четническата организация в Източното Повардарие се откроява още една посока на настъпление. В рамките на опитите за смазване на българщината в региона е решено да се внедри сръбска чета в Малешевско, която освен да изпълнява шпионски функции, трябва да прекъсне южните канали на ВМОРО: “...В Пехчевско, от сърбоманите в село Борово има образувана една чета от 18 души, под

водителството на някои си Владимир Ковачевич, запасен офицер. Четерима от четата са турци от село Борово...¹⁴¹. Четата му, действаща в околностите на Берово, скоро е прогонена от българския войвода Христо Чернопеев.¹⁴²

През същата 1906 година все по-мощно започва да се активизира дейността на сръбските чети и в Западното Повардарие. Здравосъпили в "цитаделите" на сръбството в тази част на Македония - нахиите Азот и Порече, те разгръщат настъплението си на широк фронт. Въоръжената пропаганда се стреми да се утвърди в Кичевска, Велешка и Прилепска кааза, като насилническите методи дават различни резултати. В района на Кичево сръбските чети настъпват заедно с местната милиция, мобилизирана от Порече, в областите с компактно сърбоманско население Горно Кичево и Рабетин-кол. Първоначалният им устрем обаче е спрян от отпора, който им оказват селата Рабетино, Дупяни и Светораче.¹⁴³ Сръбските чети се задоволяват с няколко села в източната част на каазата. Подобна съпротива сръбските чети намират и във Велешко, където нападенията им не дават желания резултат спрямо селата Ораовец, Ореше, Папрадища и Смилевци. Селяните от последното, макар и неуспешно, сами се опитват да се разправят с четата на действащия вече в Прилепско Григор Соколов. Значителни успехи въоръжената пропаганда постига именно в Прилепската кааза, където от края на лятото на 1905 г. до края на 1906 г. 12 села, между които Долнени, Небрегово и Присад преминават към Патриаршията: *"...на 5 того една сръбска чета, под началството на войводата Йосиф, блокирала прилепското село Долнени, събрала всички мъже на едно определено място и им заповядала на всекиго от тях да си донесе и предаде пушката...Четата след това и сама извършила претърсвания из къщите...По тоя начин цялата местност на север от Прилеп се прошарва от солидни гнезда на сръбските чети, каквито са отдавна посърбените вече съседни на горното село: Присад, Небрегово и др. "*¹⁴⁴

От началото на 1907 г. дейността на сръбските чети навлиза в нов етап на развитие, обусловен от досегашните специфики и резултати от настъплението им. През януари 1907 г. в едно от сърбоманските села в Скопска Черна Гора се провежда конгрес с участието на офицерите от Горските щабове, войводите и легалните дейци на македонския филиал на организацията. След разискванията се стига до извода, че трябва да се предприемат нови действия в

рамките на въоръжената пропаганда. Преследваната до този момент цел обаче остава същата - да се изолира Скопски санджак и същевременно да се установи през Вардар постоянна връзка с действащите в Битолски революционен окръг сръбски чети. Междувременно се наблюдава промяна в тактическо отношение. Главният удар се премества от Кривопаланкско и Кумановско, където екзархийските села са добре организирани и въоръжени от ВМОРО и се превръщат в центрове на несломим отпор. Сръбските чети не успяват да преодолеят съпротивата им и изчерпват всичките си възможности за по-нататъшно настъпление в двата района. Ръководената от Белград четническа организация се преориентира към Кратовска и Щипска кааза. Поemanето на тази посока на настъпление не е случайно. Изборът на по-обиколен път към Вардар е продиктуван от обстоятелството, че в Щипска кааза има компактно турско население. Базирайки се на опита си, ръководителите на пропагандата с основание смятат, че ще намерят подкрепа сред него за провеждането на дейността си. Доколкото това е залегнало в общия им план проличава от факта, че в едно от конгресните решения се постановява войводите и легалните агенти да внушават на сърбоманското население да поддържа и дори задълбочи лоялните си отношения с властите и най-вече с турския етнически елемент.¹⁴⁵

Анализирайки постигнатите резултати от провеждания през 1905-1906 г. икономически бойкот, конгресът постановява той да се прилага непрекъснато там, където за това са налице и най-малките предпоставки. Решено е във всички градове на Скопския санджак да се увеличат субсидиите за откриване на сърбомански дюкяни и ханове, а на местата, където няма възможност за това, населението под духовното ведомство на Патриаршията се задължава да търгува с турското. Така през 1907 г. е решено икономическият натиск над българските търговци, който дал изключителни резултати в Кумановско и Крива паланка, да бъде прилаган навсякъде, където има възможност за това. Както свидетелства рапорт № 199 от БТА в Скопие до българския дипломатически агент в Турция Ив. Ст. Гешов "...в последния град (Куманово) най-вече положението в това отношение е до там сериозно, че вече мнозина търговци, и то измежду заможните, се намират пред алтернативата да напуснат града и се преселят другаде, или пък да прегърнат

*сърбизма, като средство, което ще тури край на материалните им щети и обезпечи поминъка им..."*¹⁴⁶

Последните решения на конгреса се отнасят към ново оперативно разделение на районите с оглед на новите посоки на експанзия на въоръжената пропаганда и увеличаване на броя и личния състав на действащите чети.

В Източното Повардарие тази нова тактика на настъпление не само, че не постига предвидените цели, но и претърпява пълен провал. Сръбските чети започват подготовката на новия удар още от края на 1906 г. Две от тях, в които влизат и двајсетина турци от Кратовско, се промъкват до южната част на каазата и се установяват в пет мюсюлмански села, намиращи се в непосредствена близост до Щипска кааза. Там те пренасят оръжие и изпращат няколко заплашителни писма, с което пропагандата бележи най-дълбокото си проникване на югоизток в Македония.

*"...Действующите в Кратовско две сръбски чети, са имали и около 20 души турци от Кратовско. Това потвърдиха и селените от последната каза. Същите тия две чети, преди няколко дни са пренесли оръжие в двете турски села - Орел и Струизовци, Кратовско, на границата с Щипската каза."*¹⁴⁷

От лятото на 1907 г. дълго подготвяното настъпление на запад към Вардар от самото начало се натъква на твърдата съпротива от страна на българското население. Напорът на четническата организация е спрян на първото препятствие, изпречило се пред него - с. Страцин, най-голямото българско село в Кратовска кааза, имащо стратегическо разположение на пътя Куманово-Крива паланка. Селото е подлагано, в продължение на една година, на три изключително мощни нападения, извършени с голяма настървеност. По време на щурмовете от 19 август и 27 октомври 1907 г. и от 8 май 1908 г. сръбските чети изпепеляват общо над 60 къщи и избиват над 25 души, сред които и жени и деца: *"...На 8 тогo срещу 9 привечер една сръбска чета, усилена от селяни от околните сръбомански села, всичко на брой повече от 100 души, нападнала селото Страцин, Кратовска кааза. ...След като подпалили всичко, що могло да гори...сърбите почнали да убиват всеки българин, който дирейки спасение от пламъците, се изпречвал пред тех...Жената Младена Димитрова ранена, отпосле хвърлена в пламъците и жива изгорена...През всичкото това време на тая злополучна нощ, аскера, който се намирал недалеч от реченото село, не се е помръднал от мястото си..."*¹⁴⁸ Въпреки бедственото положение, в което

се оказва селото, неговите жители не се предават. Със своята воля да се борят до край се превръщат не само в истински стълб на българщината в района, но и напълно сриват стратегията на сръбската четническа организация на изток от Вардар. Без да могат да продължат завоевателната си дейност в този район, сръбските чети до Младотурската революция съсредоточават изцяло усилията си в запазване на спечелените вече села в Кумановска, Кривопаланкска и Скопска кааза. Изтребват и прогонват екзархийските учители и свещеници и въобще всички крепители на българския дух.

През същия период, когато дейците на сръбската въоръжена пропаганда претърпяват провал в дейността си в Източното Повардарие, техните съмишленици в Западното съумяват да постигнат значителни успехи. Натискът върху Велешко и Прилепско се усилва, като крайната цел е да се спечели контрол над пътя между двата каазалийски центъра и да се прекъсне главния канал, свързващ Битолския революционен окръг с България, като по този начин се нанася значителен удар на национално-освободителното движение. Сръбските чети и милиция от Азот тероризират непрестанно петнайсетина екзархийски села в южната част на Велешка кааза и около десетина в северната част на Прилепска. Така до края на 1907 година пропагандата завладява около 20 от тях. Подобна информация се съдържа и в едно сведение от 31 май 1907 година: *"...на 25 того замина из каазата на гр. Велес една комисия, натоварена да затвори църквите на ония български села, които под натиска на сръбските чети признали напоследък ведомството на Патриаршията: Ореше, Мартолци, Стари-Град, Ново-село, Поменово, Смиловци, Владилоци и Извор..."*¹⁴⁹ и още: *"На 1 того по пладне една многобройна сръбска чета е нападнала чисто българското с. Извор, Велешка каза, на пътя от Велес за Прилеп, изгорила е две къщи и 8 плевни, ранила слабо двама души и след като отвлякла 16 души от по-първите селяни напуска селото...Два дни после пленените били пуснати, след като подписали за себе си и за селото един арзохал, че се отказват от Екзархията. Тоя арзохал е подаден на властта..."*¹⁵⁰ Областта на север от Прилеп се превръща в хинтерланд, зает от сърбоманството, а посредством овладяването на контрола над пътя за Велес, е установена успешна икономическа блокада срещу града. Друга насока в дейността на четническата организация през тези месеци на 1907 г. е подготовката на поредица от мощни

нападения срещу българските екзархийски села в Кичевско. Идеята била те да бъдат притиснати от изток и запад. В изпълнение на този план въоръжената пропаганда започва да се разпростира върху незасегнатата досега от нея област - Пролог. След като презимува в един от патриаршистките манастири в Скопска Черна Гора, през март 1907 г. предвожданата от Цене Марков чета нализа в Тетовска кааза. Там тя осъществява дейността си до края на есента на същата година. Въпреки че използва като изходна база местните сръбомански села и престоява относително дълго време в района, тази чета не постига голям успех в Тетовско и Гостиварско.

Част от изпълнението на посочения план е и организирането на чети в Порече, които трябва оттам да нахлуят в Рабетинкол, където да завладеят най-голямото и силно село в областта Орланци. Това би улеснило овладяването на околните екзархийски села в Кичевска кааза.¹⁵¹ В това направление сръбската въоръжена пропаганда също претърпява провал. Вместо пряко върху населението тя успява да нанесе удар върху вътрешната организация, изразяващ се в убийството на кичевския войвода Пешо Радев, извършено от внедрен в четата му сръбски агент: *"Според сведения пристигнали едва сега тук, преди няколко време един сръбомански четник се появил при местния български районен войвода в Кичевско, Пешо Радев, заявил му че се е попишманил дето е постъпил в сръбска чета и помолил да го приемат в българската. Неизвестно по какви съображения, Пешо се съгласил и го приел в неговата чета. Обаче след няколко дневно ходене с българската чета, на 23 миналия май, когато четата била при село Русяци, Кичевско, коварния сръбоманин издебнал войводата Пеша, като спал и го убил. Сведенията не съобщават какво е станало с убиеца-четник"*.¹⁵²

Подобна безрезултатност има и дейността на проникналата през 1907-1908 г. в Ресенско чета на войводата ренегат Наце Пицов, чието присъствие е чисто символично, без да спечели нови села за сръбската кауза.¹⁵³

До края на 1907 г. плановете за по-настъпателна дейност на сръбските чети, разширили периметъра си на действие, не довеждат до очакваните и желани резултати. Сръбската въоръжена пропаганда изтегля по-голямата част от оперативните си сили в Кралството, а концентрира останалите няколко чети заедно със селска милиция около завоеванията си главно в Скопски вилает. Тук, по сведения

на търговския агент в Скопие Т. Недков, тя е сломила съпротивата на около осемдесет български села. Важно е да се отбележи, че от тях 59 села са превзети изцяло от четите. Подобни примери могат да бъдат дадени и за други каази в Македония: 1 в Скопска кааза, 23 в Кумановска, 24 в Кривопаланкска и 11 във Велешка.

През първата половина на 1908 г., въпреки продължаващия терор на сръбската пропаганда, се забелязват първите определени признаци на застой. Показателен например е фактът, че с. Гиновци в района на Крива Паланка, каазата, в която, наред с Кумановско, сръбските чети са били най-активни, се завръща под ведомството на Екзархията.¹⁵⁴

Младотурската революция се отразява изключително тежко на сръбската четническа организация. Безспорно далновиден политик, Н. Пашич предусеща, че в предстоящата криза трябва да се действа изключително внимателно. В началото на юли 1908 г. Министерството на външните работи нарежда на Горските щабове, чрез сръбското генерално консулство в Македония, да се преустановят насилническите акции над българското население.¹⁵⁵ Събитията, последвали 11 юли 1908 г., поставят в почти катастрофално положение сръбското дело и показват колко нетрайни могат да бъдат плодовете от тази дейност, без тя да може разчита на подкрепата и съдействието на турските власти. Провъзгласяването на конституционните свободи води до масов отлив от Патриаршията. Така само до средата на август на 1908 г. 7 от общо 19 завладени от пропагандата села във Велешка кааза - Извор, Нежилово, Ореше, Смиловци, Ново село, Поменово и Владилковци - подават заявления за връщане към Екзархията.¹⁵⁶ Първоначално отрицателното отношение на младотурските офицери към сръбските чети принуждава ръководителите на пропагандата на 26 юли 1908 г. да разпоредят незабавното прекратяване на четническата дейност и пълното легализиране на нейните дейци. По този начин се създава "Сръбска политическа организация", като нейни водачи стават сърбомански войводи в местата, в които са действали. Йован Довезенски заема новия си пост в Кумановско, Спас Гарда - в Кривопаланкско, Григор Соколович - в Прилепско, Василие Тръбич - във Велешко, Георги Скопянец в - Скопско, Цене Марков - в Тетовско, Мицко - в Порече.¹⁵⁷

Въпреки че през есента на 1910 г. сръбската въоръжена пропаганда възстановява дейността си, тя не постига нищо

значимо, а това, което е завладяла до средата на 1908 г. представлява нейните цялостни и почти окончателни постижения. Резултатите ѝ трудно могат да се определят посредством съществуващите статистики. Разминаванията между тях пречат на точното установяване на количествените параметри на сърбоманското население. Според данните на дългогодишния солунски търговски агент А. Шопов, базирани на информация от периода 1905-1908 г., броят на сърбоманите е 63 175, цифра, която логически си противоречи със статистиките от началото на века.¹⁵⁸

Достоверността на тези данни се поставя под съмнение и от обстоятелството, че патриаршистите в Прешовска кааза са определени като гръкомани, а не като сърбомани. В дългосрочен план дейността на сръбската въоръжена пропаганда очертава размера на проникването на сърбизма в Македония, следващ най-общо линията Крива Паланка - Куманово - Скопие - Велес - Прилеп - Кичево.

По тази линия се води и безмилостната и кървава борба между ВМОРО и българското екзархийско население от една страна и сръбските чети - от друга. Най-голямото постижение на въоръжената пропаганда е, че чрез неуморната си и брутална четническа дейност в крайна сметка успява да подкопае дълго отстояваната в българските държавнически кръгове идея за неделимостта на Македония. Сръбските политици успяват да наложат идеята за поделянето на региона на сфери на влияние, като неслучайно границата между "спорната" и "безспорна" зона, приета в тайния анекс на съюзния сръбско-български договор от 1912 г., минава приблизително по горепосочената линия.

Сръбската пропаганда в Македония постепенно печели централно място във външната политика на Белград по отношение на балканските съседи. Още в последните десетилетия на XIX в. тя цели замъгляването на националното самосъзнание на българското население, като първа стъпка към неговата сърбизация, като създаде впечатление за съществуването на сръбски етнически елемент в областта. Сблъсъкът на субсидираната с огромни средства училищно-църковна пропаганда с националните институции на македонските българи в лицето на Екзархията и с бурно развиващата се Вътрешна организация, показва необходимостта от реструктуриране на сръбската пропаганда, за да отговори адекватно на новите изисквания и да преодолее ожесточената съпротива.

На границата между XIX и XX в. сръбското проникване в Македония придобива нова форма. Отделните актове на терор непрекъснато зачестяват, като скоро се отбелязват първите опити за създаване на организация, която да се превърне в изразител на тези насилнически методи. Сръбското правителство през втората половина на 1903 г. концентрира усилията си в тази насока и в резултат се сдобива с мощен инструмент за влияние в Македония – Сръбската четническа организация.

Структурното изграждане на Сръбската четническа организация се извършва паралелно с формирането на филиали в Македония. В Кралството тя е ръководена от държавници, видни граждани и офицери, участвали в държавния преврат от 1903 г., докато поради липсата на народностна база в Македония, се използват органите на църковно-училищното дело и неговият личен състав. Така сръбската въоръжена пропаганда се превръща в своеобразна държавна институция.

След като се установява по двата бряга на Вардар, тя започва да прилага сложна система от методи в антибългарската си дейност. Вълна от заплахи, грабежи, опустошения, отвлечения, убийства, икономически бойкот и блокади залива екзархисткото население. Тези акции обаче не се разгръщат едновременно, повсеместно и хаотично, а следват предварително изработен план. Първите жертви на въоръжената пропаганда са българските учители, свещеници, първенци и по-изявени революционни дейци, чието ликвидиране трябва да доведе до лишаване на населението от опорите на неговата национална общност. Нападенията срещу големите и силни села имат за цел сломяването на съпротивата им и да дадат назидателен пример на другите. Благосклонното отношение на турските власти и засвидетелстваното намерение за единодействие с гръцките чети допринася допълнително за създаването на атмосфера на страх и отчаяние. Там, където директният терор не е достатъчен, населението е изтощавано от икономически бойкот на градовете и блокади на цели области. Тази систематично прилагана дейност се прилага с различна интензивност и в различни райони на Македония, като ударите на въоръжената пропаганда са внимателно координирани.

Въпреки че съумяват да обхванат с терора си значителна част от Скопски и Битолски вилает, сръбските чети не преодоляват съпротивата на българското население и

революционната организация, която с времето в повечето случаи става все по-ефективна. Изпаднала в дълбока вътрешна криза, ВМОРО обаче не успява да реагира достатъчно бързо и адекватно на новата заплаха. Някои от действащите чети стигат до открити сблъсъци помежду си и по този начин сами усложняват както своето, така и положението на потърпевшите села. Национално-освободителното движение изминава тежък и предразполагащ към преосмисляне на досегашната си дейност в сблъсъка си със сръбската въоръжена пропаганда път. Борбата срещу нея преминава през фази на подем и спадове, но с непрекъснато нарастваща интензивност. Най-мощен и успешен е въоръженият отпор, като най-голямата тежест пада върху самото българско население, водещо безпощадна борба чрез селските чети и милиция.

До Младотурската революция сблъсъкът между българщината и провежданата от Белград политика на насилствена сърбизация очертава дълбочината на проникване на чуждите чети от север. Противоборството придобива характера на въоръжен сблъсък, воден по линията Крива паланка - Куманово - Скопие - Велес - Прилеп - Кичево, на север, от която Сърбия непрекъснато се опитва да се сдобие с културно и политическо надмощие. Въоръжена пропаганда по своята същност и функции се налага като най-усъвършенствана и резултатна форма на осъществяване на сръбските териториални аспирации спрямо Македония. Пращаните от Белград чети правят още по-нетърпима средата, в която живеят македонските българи, които усещат силен натиск в почти всички сфери на живота си. Основната им роля обаче се съдържа в нанасянето на фатален удар на идеята за автономия на областта. Това представлява и главната заслуга на въоръжената пропаганда в рамките на сръбската национална програма.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ЦИВИЛНИ ЖЕРТВИ НА СРЪБСКАТА ВЪОРЪЖЕНА ПРОПАГАНДА В МАКЕДОНИЯ (1904-1908)¹⁵⁹

<i>Имена на пострадали</i>	<i>Населено място и година на</i>	<i>От какво са пострадали</i>
--------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------------

	<i>случилото се</i>	
Трайко Андонов Трайко Трайчев Кузманов Местен свещеник	с. Папрадище, 1905 г. " " "	Отвлечен " " заклан
11 човека	с. Спанчево (Кочанско), 1906	заклани
2 души	с. Соколарци, (Кочанско), 1906	заклани
Петрови (5-членно сем)	с. Подържи-кон (Паланечко), 1906	избити
Станойко Милков Младен Станков Милко Цветанов Станойко Димчев Стоян Митков Георги Цветонов Младен Станков	с. Подържи-кон (Паланечко), 1906	запалена къща запалена къща и хамбар отвлечен добитък и храна отвлечен добитък и храна отвлечен добитък и храна отвлечен добитък и храна отвлечен добитък и храна
Никола Пешов Доде Митов Мито Георгиев Цеко Георгиев	с. Градец (Паланечко), 1906	отвлечен добитък отвлечен добитък отвлечен добитък отвлечен добитък
Кръстю Иванов- първенец на селото.	с. Станци (Паланечко), 1906	убит
Косто	с. Градец (Паланечко), 1906	запалена къща
Яким Младенов Арсо Радев -неизвестен (съсед на последния) -неизвестен (съсед на последния)	с. Псача (Паланечко), 1906	отвлечен добитък отвлечен добитък отвлечен добитък отвлечен добитък
Иван Атанасов Наке Йосифов	с. Ранковци (Паланечко), 1906	отвлечен и убит отвлечен и убит

Йордан Стефанов-ханджия	с. Ранковци (Паланечко), 1906	ограбен, отвлечен и убит.
Трайко Стойков Атанас Харачия	с. Орах (Кумановско), 1906	отвлечен добитък отвлечен добитък
свещеник Алекси Спасов Дионис Станойков Стоян Спасов Божин Младен Миланков	с. Беляковце (Кумановско)	запалена къща и отвлечен добитък запалена къща и отвл. д. запалена къща и отвл. д. запалена къща и отвл. д. запалена къща и отвл. д.
Георги Самуилов и синът на Петруш Палачински	с. Орах (Кумановско), 1906	отвлечен и ограбен добитък отвлечен и ограбен добитък
неизвестен селянин неизвестен селянин	с. Радковица (Кратовско) 1906	запалена къща запалена къща
Манастира Св. Гавраил Лесновски	с. Лесново" (Кратовско), 1906	опожарена плевня и ограбен
Мицко Войнов	с. Бели (Кочанско), 1906	ранен и опожарен дом.
Спиро Иванов Никола Иванов Никола Петров Петко Димитров Серафим Младенов	с. Младо Нагоричане (Кумановско), 1906	опожарен дом опожарен дом опожарен дом опожарен дом ограбен
Кмет неизвестен неизвестен	с. Облавци (Кумановско), 1906	отвлечен отвлечен отвлечен
Свещеник	с. Папрадища (Велешко), 1906	заклан
Свещеник	с. Радибуш (Паланечко), 1906	заклан
Стойчо Младено Стойчо Стаменов Тошо Иванов	с. Ругинци (Кумановско), 1906	отвлечен добитък отвлечен добитък отвлечен добитък
Пешо-кмет	с. Младо Нагоричане (Кумановско), 1906	изгорял дом

Трайко Недялков-селски първенец	с. Беляковци (Кумановско), 1906	ранен
съпругата на Серафим Кръстев	с. Мургаш (Кумановско), 1906	ранена
Доде Петков-селски първенец	с. Страцин (Кумановско), 1906	убит
Мите Георгиев	с. Псача (Паланечко), 1906	отвлечен добитък
Свещеник Лазар Трайчев	с. Стари-град (Велешко), 1906	убит
Кмет	с. Конарево (Кумановско), 1906	заплашен и подкупен
няколко десетки къщи	с. Долнени (Прилепско), 1907	обискирани и ограбени
Спасе Додев Богатин Иванов Мите Божинов Кръстю Домазетов Яне Младенов Кузман Ангелов Стоян Тодоров	с. Орах (Кумановско), 1906	отвлечен и убит отвлечен и убит отвлечен и убит отвлечен и убит отвлечен и убит отвлечен и убит отвлечен и убит
Аврам Станков	с. Беляковци (Кумановско), 1906	отвлечен и заклан
неизвестно семейство	с. Младо Нагоричане (Кумановско), 1907	запален дом
Българския учител	с. Долнени (Прилепско), 1907	под заплаха за убийства и палежи, местните селяни го изгонват
Петър Ангелов Филип Петков-селски първенец Димитър Пъркински-селски първенец Ангел-новия кмет	с. Младо Нагоричане (Кумановско), 1907	заплашван заплашван заплашван заплашван
Дончо Коцев-малко дете, син на селски първенец Димитър Секулов-малко дете, единствен син на селски първенец	с. Стари-град (Велешко), 1907	публично заплашвано, бито и убито публично заплашвано, бито и убито

<p>Лазо Игнов-единственото дете на селски първенец</p> <p>Стоян Коцов-дете на селски първенец</p>		<p>публично заплашвано, бито и убито</p> <p>публично заплашвано, бито и убито</p>
<p>Десетки Кумановски еснафи</p>	<p>гр. Куманово, 1906-1907</p>	<p>ограбвани, заплашвани и станали жертви на търговски бойкот, организиран и ръководен от сръбоманите.</p>
<p>Иван Андов-селски първенец</p> <p>Пано Лазов-селски първенец</p> <p>Велян Николов-селски първенец</p>	<p>с. Поменово (Велешко), 1907</p>	<p>публично бити, завързани и застреляни.</p>
<p>Кмет</p> <p>Свещеник</p> <p>селски първенци</p>	<p>с. Вълковийе (Тетовско), 1907</p>	<p>заплашвани</p>
<p>Кмет</p> <p>Свещеник</p> <p>селски първенци</p>	<p>с. Стенче (Тетовско), 1907</p>	<p>заплашвани</p>
<p>Яне Кузманов</p> <p>Стойче Саздов</p> <p>Божко Тасков</p> <p>Никола Андов</p> <p>Саздо Андов</p> <p>Мирчо Грозданов</p> <p>Траян Толев</p> <p>Русинка Стойчева</p>	<p>с. Брезница-Чайрово (Скопско), 1907</p>	<p>изгорял дом</p> <p>изгорял дом</p> <p>убит и изгорял дом</p> <p>изгорял дом</p> <p>изгорял дом</p> <p>изгорял дом</p> <p>изгорял дом</p> <p>ранена</p>
<p>Димитър Петров-селски учител</p> <p>Гьоре Николов</p> <p>Георги Кузманов</p> <p>Сприрко Тасев</p> <p>неизвестен селянин</p> <p>неизвестен селянин</p>	<p>с. Ореховец (Велешко), с. Ореховец (Велешко), 1907</p>	<p>отвлечен</p> <p>отвлечен</p> <p>отвлечен</p> <p>отвлечен</p> <p>отвлечен</p> <p>жестоко бит</p> <p>жестоко бит</p> <p>жестоко бит</p>

неизвестен селянин		
Костов-учител	С. Новаче (Тетовско), 1907	заплашван
16 души-селски първенци 2-ма души-селски първенци	с. Извор (Велешко), 1907	отвлечени и заплашвани Изгорял дом
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Оряхово (Прилепско), 1907	заплашвани
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Войница (Велешко), 1907	заплашвани
Няколко десетки селяни	с. Подържи-кон (Паланечко), 1907	запалени домове
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Младо Нагорича (Паланечко), 1907	заплашвани
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Крайница (Велешко), 1907	заплашвани
Иван Стойков няколко негови съселяни	с. Габер (Паланечко), 1907	изгорян дом откраднат добитък
Менче Тодоров Кмет Свещеник Селски първенци	с. Киселица (Паланечко), 1907	отвлечен и убит заплашвани
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Лешница (Тетовско), 1907	заплашвани заплашвани
Кмет Свещеник Селски първенци	с.Церово (Гостиварско), 1907	заплашвани
Трайчо Угринов- български свещеник	с. Маврово (Гостиварско), 1907	заплашван
Петре Георгиев Менче Тончов Тошо Иванов Димитър Анкин	с. Киселица (Паланечко), 1907	отвлечени и заплашвани.
9 селяни и 3 граждани на	с. Страцин (Кратовско)	отвлечени, като един от

Кратово		Кратовчаните е убит.
Наум Блажев-бивш екзархийски учител, дъщеря му снаха му една неизвестна жена неизвестен воденичар неизвестен майстор дюлгерин и една неизвестна жена	с. Св. Врач (Кичевско), 1907	отвлечени и убити.
Китан Янакиев Сокол Радев Ставрев Лазар Андреев Анастас Угринов	с. Бистрица (Велешко), 1907	запалена воденица запалена воденица запалена воденица отвлечен добитък отвлечен добитък
Двама неизвестни българи	с. Любанци (Скопско), 1907	убити
5 неизвестни души	местността "Чифте анови"(Паланичко), 1907	убити
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Градец (Паланечко), 1907	заплашвани
Кмет Свещеник Селски първенци	с. Крива круша (Велешко), 1907	заплашвани
единствен син на Димитър Черкез Георги Алексовски Трайче Мойник двамата синове на Трайко Черкез двама синове на Златко Димковски Съпруг на Гюргя Велкова	квартал "Чайр" (Скопие), 1908	заклани до един
Нешо Петров Христо Димов Стойко Стоилов	с. Оризари (Скопско), 1908	пребити от бой

БЕЛЕЖКИ:

- ¹ Статията представлява фрагмент от дипломната работа на Николай Симеонов, която той защити в Катедра История на Византия и балканските народи тази година – Бел. ред.
- ² Димитров, А.- «Опити за денационализация на българското учебно дело през 50-70-те години на XIX в. и съпротивата срещу тях» - в Българската нация през Възраждането. С., 1980, с. 371.
- ³ В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 1995, 340.
- ⁴ Елдъров, С. -«Сръбската въоръжена пропаганда в Македония 1901-1912.» С., 1993, с. 10, бел.11.
- ⁵ Гоцев, Д.-« Националноосвободителната борба в Македония 1912-1915» С., 1981, с. 75-78.
- ⁶ Христов, Х.-«Македонизмът като политическа концепция в края на XIX и началото на XX в». Исторически преглед, 1979, № 3, с. 23-40.
- ⁷ Пенчев, П.-« Така говорят цифрите», В: Революционен лист, № 16, 5 юни 1905,с. 5-7.
- ⁸ Единствено и само от него научаваме, че сърбоманите в този край след смъртта му издигат паметник на Йован Бабунски до ЖП гарата на с. Теово, Велешко.
- ⁹ Божилова, Р.- «Сърбия и българското националноосвободително движение в Македония в края на XIX в. (1893-1900)», ИИИ, т. 25, 1981, с. 40-73.; Същата. - «Сърбия и българското националноосвободително движение в Македония в началото на XX в», Изследвания по българска история, т. 8, С., 1986, с. 7-72; Елдъров, С. - «Дамян Груев и чуждите пропаганди в Македония», Истор. преглед, 1983, № 3, с. 49-57. Същият-«Начало на сръбската въоръжена пропаганда в Македония», Веонноистор. сборник, 1984, № 1, с.47-65; Същият-« Сръбската въоръжена пропаганда и българското националноосвободително движение в Македония след Илинденско-Преображенското въстание (1903-1904)», Веонноистор. сборник, 1984, № 3, с. 75-93.; Същият-«Българското правителство и ВМОРО в борба срещу сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1903-1908г.)», Известия на веонноисторическото научно дружество, т. 44, 1987, с. 80-96.
- ¹⁰ Елдъров, С.-«Сръбската въоръжена пропаганда в Македония 1901-1912», С., 1993.
- ¹¹ Георгиев, В.; Трифонов, С.-«Гръцката и сръбската въоръжени пропаганди в Македония: края на XIX - началото на XX в.» С., 1995.
- ¹² «Македония в Пламъци. Спомени», С., 2003 г., «От Витоша до Грамос. Спомени», С., 2003.
- ¹³ Тодоровски, Г-«Српската четничка организация и нејната активност во Македонија», Гласник, Скопје, 1968, № 1, с. 181-204.
- ¹⁴ Тодоровски, Г. -«Српски извори за историјата на македонскиот народ : (1890-1912) : навлегувањето на великосрпската пропаганда во стопанството на Македонија» Ск., 1985г.
- ¹⁵ Бранислав Светозаревич - "Српската и бугарската црковно-училишна пропаганда во Тетово и Тетовско 1860- 1903" ¹⁵. Скопје, Архив на Македонија, Матица Македонска, 1996. 110 с.
- ¹⁶ Йован Атанацкович е роден в Неготин на 24 март 1848 г., завършил гимназия в същия град и Военна академия в Белград. През 1885 г. е назначен за шеф на оперативната канцелария на Върховното командване, през 1900г. става министър на войната. Умира в Белград на 09 август 1921 г. (http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B).
- ¹⁷ Д-р Милорад Годжевац е роден на 1 март 1860 година в град Валево. Завършил гимназия в Белград и медицина в Беч. Работел в Княжевци и Белград. (<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>). Постъпил на служба в Белградската община през 1893 г., където след известни прекъсвания, остава на работа до 1 април 1925 г. (<http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4>). През 1897 година, е избран за член на Главния санитарен съвет към Министерството на вътрешните работи. От 1899 г. е назначен за директор на общинската болница. Няколко години по-късно, през 1901 година, вече е и назначен за главен лекар на

Белградската общинска болница. Изпълнявайки тази длъжност той се запознава с много българи от Македония, пребиваващи по това време в Белград, а също така поддържа контакти с четници на ВМОРО, дошли в Белград да зимуват или да се лекуват. Заедно с Лука Джелович създава първата организация за подпомагане на сръбските чети в т. нар. «Стара Сърбия». Първата чета, изпратена от неговата организация е тази на Ангелко Алексич, през май 1904 г., чиито членове са избити от турски войски. През 1904 година, е избран за редовен дописник на Сръбското лекарско дружество.

(<http://72.14.221.104/search?q=cache:yl8DEUc6MaQJ:sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4+%D0%93%D0%BE%D1%92%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%86+%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4+%D0%93%D0%BE%D1%92%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%86&hl=bq&gl=bq&ct=clnk&cd=1>).

¹⁸ Любомир Давидович е роден на 24 декември 1863 година в Белград. Завършил основното си образование в Белград, след което се записал да следва във Философския факултет на "Великата школа" в Белград. След завършването си, преподава в няколко гимназии във вътрешността на Сърбия. Издигнал се до длъжността преподавател по философия на престолонаследника. През 1904 година е назначен за министър на просветата на Сърбия. През 1909 година е председател на Белградската община, като през същата година е избран за председател на Скупщината в Белград. Председател на Демократическата партия от нейното основаване през 1919 година до 1940 година.

(<http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%89%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80+%D0%94%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B>).

¹⁹ Живан Живанович е роден на 14 октомври 1854 година, в с. Жевковци (Качер). Известен сръбски историк и книжовник.

(http://www.valjevo.org.yu/valjevo/jos/vazni_datumi.php). Държавен съветник през 1903 година. Зет на известния сръбски военен деец Драгутин Димитриевич - "Апис".

(<http://www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php>). Автор на няколко книги и многобройни статии за миналото на Сърбия.

(http://www.traganja.org.yu/Trag_c/T2/t20999usua.htm).
²⁰ Любомир Йованович е роден в Ужица, през 1877 година. Основно училище завършил в родния си край, а гимназия - в Белград. Още като ученик се отличава с особенна буйност, като дори участва в някои демонстрации в Белград. Завършил е право в Белград. Бил е член на сдружението: "Уединеня, али смрт" (Свобода или смърт). В хода на Първата световна война участва на Солунския фронт. През 1916 година е ранен в коляното, като по време на престоя си в болницата се заразява от холера и умира. Погребан е в Скопие, но гробът му е изоран и така и не се знае къде точно се намират днес неговите кости.

(<http://72.14.221.104/search?q=cache:vhJCDP8t1GAJ:www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php+%D0%89%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80+%D0%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&hl=bq&gl=bq&ct=clnk&cd=9>). Любомир Йованович е първият автор и издател на сръбския четнически вестник "Пиёмонт".

(<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>).
²¹ Лука Челович-"Требянец", е роден през 1854 година в Требине, Херцеговина. Завършил основно училище в родния си край и на 18 годишна възраст се установява в Белград. До 1875-6 година, се занимавал със занаятчийство. През 1875 година, се завръща в Херцеговина, за да участва в анти-турските събития в областта. На следващата 1876 година, участва и в Сръбско-турската война. След войната се отдава на търговия. Въпреки че е "едва писмен и самоук", той успява от Белградската задруга да направи просперираща банка. След разгръщането на сръбската пропаганда и в духа на взетите на Рилския конгрес на ВМОРО решения, организацията изпраща специално лице, натоварено със задачата да го убие. Поради неясни засега обстоятелства, въпросната акция не завършва с успех. Показателно за неговото богатство и размер на спомоществувателство са думите на д-р Годжевац, според които: *"..Лука Черович е давал годишно за нуждите на сръбската въоръжена пропаганда в Македония, значителната за времето си сума от 40 до 50 000 динара..."* За огромния размер на споменатата парична помощ можем да съдим и по това, че в едно място от своите спомени Стефан Сремац твърди, че за една нощ в най-скъпото белградско заведение на писателите била напълно

достатъчна сумата от 30 динара. В края на живота си Челович завещава огромната за времето си сума от 50 милиона динара на Белградския университет, а на белградското гражданство - удоволствието да разглеждат неговия помпозен дом.
(<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>).

²² Майор Петър Пашич е бил адютант на сръбския Престолонаследник. (ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.133, л.39-44., В. Георгиев и Ст. Трифонов- "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 1995, 398.

²³ Академик Люба (Любомир) Стоянович е роден през 1860 година. Като представител на Радикалната партия е бил няколко пъти министър на просветата и един път - министър-председател на Сърбия. Дългогодишен секретар на Сръбската академия на науките, автор на много научни книги и статии. Под негова редакция са публикувани много стари надписи от Сърбия, Косово и Македония, сред които е Мирославското евангелие, "Стари српски натписи и записи" - в 6 книги, и др. Умира през 1929 година.

(http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%89%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B).

²⁴ В книгата на Миодраг Пешич - "Стари српски четници", Крагуевац, 2001 година, се споменава сред учредителите на СЧО и името на Голуб Марич - "...рентијер из Маврово..". Виж по-подробно в

(<http://72.14.221.104/search?q=cache:bAbKqbyLoBYJ:www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php+%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1+%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%9B&hl=bq&gl=bq&ct=clnk&cd=2>).

²⁵ Никола Спасич е роден на 2 ноември 1838 година в Белград, като най-голямо дете на богатия белградски търговец Спасе Стоянович. Дядото на Никола Спасич - Стоян - е дошъл около 1807 година в Белград заедно с цялото си семейство от "Южна Сърбия". Учил е в Белградския лицей, като успоредно с това е бил принуден да работи в бакалия. След завършването си започва да се занимава с търговия. Става един от най-богатите хора в Сърбия. Бил е в Управителния съвет на Сръбската народна банка. Умира на 28 ноември 1916 година на остров Корфу. Преди смъртта си завещава цялото свое имущество на благотворителна фондация, носеща неговото име. С част от неговото завещание е изградена днешната стара Белградска болница- (http://ori-klinika.cjb.cc/nikola_spasic.htm) За Никола Спасич виж още и:

http://rastko.org.yu/istorija/zaduzbinari/msofronijevic1995/14_c.html .

²⁶ През 1906 година е избран за председател на Централния комитет. (<http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4>).

²⁷ Яша Проданович е известен представител на Радикалите в Сърбия в края на XIX и началото на XX век.

(<http://72.14.221.104/search?q=cache:-yo0P7k3f1UJ:www.poezijasq.com/PHP-Nuke/stari/Slavko1.html+%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B0+%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD&hl=bq&gl=bq&ct=clnk&cd=2>).

²⁸ Според Углеша Михайлович, Голуб Янич е "...Србин из јужних крајева" -

http://www.snd-us.com/AboutUs/ab_4.htm .

²⁹ Най-висшият ръководен орган на сръбските чети на местно ниво в Македония.

³⁰ Живойн Рафаилович, роден през 1871 г. в Мионици. Бил е офицер в сръбската войска с чин капитан. Твърди се, че преди 1904 година той самостоятелно въоръжава и изпраща нелегално през границата отделни четници, които по-късно - както се и предполага - биват използвани от сръбската пропаганда за нейни собствени интереси. Заедно с М. Годжевац, Л Челович и Й. Атанацкович, Живойн Рафаилович е един от главните основатели на Сръбската четническа организация и пръв председател на Изпълнителния ѝ комитет. Умира в Белград през 1953 г. (<http://72.14.221.104/search?q=cache:sFBKswGhhMJ:hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html+%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%98%D0%B8%D0%BD+%D0%A0%D0%B0%D1%84%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&hl=bq&gl=bq&ct=clnk&cd=1>).

³¹ Сима Златичанин е дългогодишен преподавател във Вранската гимназия, където за известно време е бил и директор. В политическите си убеждения е бил известен привърженик на сръбските радикали, заради което е бил и в

затвор. (<http://72.14.221.104/search?q=cache:-yo0P7k3f1UJ:www.poezijasq.com/PHP-Nuke/stari/Slavko1.html+%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B0+%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD&hl=bg&gl=bg&ct=clnk&cd=2>).

³² <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html>. Васа Йованович, по професия адвокат, произхожда от Македония (<http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4>).

³³ <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html> .

³⁴ Силянов, Х. - Освободителните борби на Македония, т. II, С., 1943, с. 281.

³⁵ Краков, П.- Пламен четништва. Београд. 1930, с. 86.,

³⁶ Силянов, Хр.- Освободителните борби на Македония, т. II, С., 1943, с. 89.

³⁷ Елдъров С. Пос. съч., с.74.

³⁸ Според Миодраг Пешич, Надежда Петровиќ е била фотограф по професия. <http://www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php>).

³⁹ Лапе, Л. - Извештаи од 1903 година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија. Скопје. 1954, с. 357.

⁴⁰ <http://www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php> .

⁴¹ Лазар Куюнджич е роден во село Ораховац, до Призрен. Основно училище е завършил во родниот си крај. По късно, под въздействие на србскиот националистически комитет "Свети Сава", е приет во Богословската учителска школа во Призрен. След нејното завършување става преподавател, првоначално во Призрен, а по-късно, след навлизането на србската пропаганда во Македонија, и во град Кичево. През 1904 година учествува активно во организирането на бегството од Битола на стариот хайдук Мицко Крџтиќ (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html>). Успоредно со учителските си занимања, тој вема дейно учество и во вооружените дејствија на србските чети во Кичевско. Учесник во битката при с. Челопок. След неколкугодишно пребивавање на директорското място во србското училище во Кичево, тој го напушта и става четник при Саватиј (Саватиј, Саватије Миловановиќ, е бивш писар на битолскиот србски консул, взел дейно учество во организирането на бегството од Битола на Мицко Крџтиќ, през 1904 година - <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html>) и Живојн Миловановиќ, кои дејствуваат со четата си предимно на север од Скопска Црногория. На еден Спасовден, во годините околу објавувањето на Младотурската револуција (1908 година), четата, во која учествува Куюнджич, се установува во родното му село, каде се настанува во куќата на еден арнаутиќ на име Ланја Укин, кој тој им дава беса, че ќе ги предаде на османлискиот аскер. Невервајќи на думите му, те не подхождат сериозно во создадената се ситуација, во следствие на което след исполнената беса од страна на албанците, те се оградени и убити до еден. Невервајќи, че са успеали да унишожат известните србски четници во рајона, османлиите извикваат мајката на Лазар Куюнджич, за да познае труповете. За да избегне почти сигурните последващи репресии над населението, мајката на известниот четник отговара че не познава лицата, кои са загинали. Во годините меѓу двете световни војни во Косово почти на всеки голем христијански празник се пеат песни и декламираат стихотворенија, кои са посветени на "Куюнджичката мајка" и на последната битка на Лазар Куюнджич во родното му село. (<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php> .)

⁴² <http://www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php> .

⁴³ <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4> .

⁴⁴ Алекса Ѓрдановиќ е долгогодишен работник на србската пропаганда во Македонија. Неговото име среќаваме и како автор и издатељ на сборникот "Стара Србија". (<http://www.digital.nbs.bg.ac.yu/nbs/Hilandar-katalozi/Hilandar-serijske-3-02-06-C.pdf>).

⁴⁵ Краков, С. Пос. съч., с. 91-92.

⁴⁶ Пак там, с. 98, Во истиот манастир, на 02 август 1944 г. се провежда и првото заседание на АСНОМ, довело до создавањето на т. нар. «Независима Македонска држава», влизајќа во рамките на СФРЈ.

⁴⁷ Поп Ташко Петровиќ (Поп Тасе-Атанасиј Петров) е влах по националност. (Св. Елдъров, пос. съч., стр 179). Тој е духовен представител на патриаршистки настроените куцовласи и србомани во Кумановско. Убит е во влизане во патриаршистката црква во града,

заедно с помощника си - Яким Кръстич - на 1 януари 1905 година.
(<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html>).

⁴⁸ Краков, С. Пос. съч., с. 114-115.

⁴⁹ Войслав (Войо) Танкосич е роден на 16 октомври 1880 година в с. Рукладама (Тамнава)-(http://72.14.221.104/search?q=cache:yedOZmCDp-AJ:www.valjevo.org.yu/valjevo/jos/vazni_datumi.htm+%D0%92%D0%BE%D1%98%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2+%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%9B&hl=bg&gl=bg&ct=clnk&cd=20). Завършил е гимназия в родния си край и военна академия в Белград. Имал е буен нрав, който му поправя път към една от най-рискованите сръбски "професии", а именно, четник в Македония. През май 1903 година, като привърженик на "Апис", убива братята на сръбската кралица. През лятото на същата година окончателно е спечелен от каузата и парите на Чорович и сие, и започва да се занимава открито с "Македонския въпрос". Известно е, че при обиколката на двете представителки на "Коло сръбских сестара", през късното лято на 1903 година в Македония, Танкосич, като тяхен придружител и житен търговец (<http://72.14.221.104/search?q=cache:s01oDI2Hm2cJ:arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2003/03/03/srpski/F03030202.shtml+Vasilije+Trbic&hl=bg&gl=bg&ct=clnk&cd=8>) , изпълнява всъщност разузнавателни функции, като успоредно с тях, възползвайки се от обхваналото местното българско население уиние и от парите, които неговите спътнички щедро предлагат, успява да сформира сръбоманска шпионска (първоначално) мрежа в района на Прилепско, Велешко и Скопско. Неговото име срещахме в Македония и няколко години по-късно, при прословутата битка на четите на сръбската пропаганда с турския аскер при Челопек. В нея той участва като четник при известния сръбомански войвода, действащ в Кичевско - Саватай Милованович. Войслав Танкосич си печели печалната слава на изключително жесток човек. Дори и сред своите сръбски четници той е проявявал нечовешката си злоба. Така например е известна една случка, при която подчинените нему четници, преминавайки по един мост на река Сава, получават нареждане да скочат всички до един в реката. В спомени на съвременници се говори че едно от любимите забавления на Войо Танкосич е било да уцели ябълка, стояща на главата на произволно избран негов четник или пленник. През периода 1912-1915 година, заедно с още някои чети на сръбската пропаганда в Македония, всяват буквално ужас сред местното българско население. От неговата ръка са умрели стотици, ако не и хиляди македонски родолюбци и невинни хора. Научили за "славата", която се носи около името му, привържениците на Гаврило Принцип се обръщат към него с молба да им съдейства при въоражаването на дейците на "Црна рука". Което той и прави. След успешния атентан на Гаврило Принцип над австро-унгарския престолонаследник, Войслав Танкосич е арестуван от сръбските власти, Но след началото на военните действия бива освободен. Подчинената нему военна единица е една от последните, които се оттегля от Белград, като по време на отстъплението си към остров Корфу се стреми по всякакъв начин да забави австро-унгарското навлизане в Сърбия. При една битка е ранен и няколко дни след това, в резултат на полученото се възпаление, умира при Тръстеник. Когато австро-унгарските войски овладяват този град, невярвайки на носещите се слухове, те изкопават трупа, за да се уверят, че умрелият наистина е Войслав Танкосич.(<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>).

⁵⁰ Василийе Тръбич (наречен още «Велешки») е роден в Бело Бърдо - Славония.(<http://erdut.hr/povijest/p-bijelobrdo.html>). Бил е монах в Света гора до 1902 година, когато попада в полезрението на гръцките националисти, като заговорник за убиването на няколко гръцки монаси в областа. След принудителното си разпопване, става сръбски четник, а в последствие и войвода. Както сръбските автори отбелязват, той е бил "необичайно строг" човек. През 1906 година стреля по един свой четник-свой побратим, като само късметът отървава последния от смърт. Въпреки това, обаче, между стреляния и сръбския войвода се запазва най-добро приятелство, което е и доказателство за голямото уважение, с което се ползва сред своите четници. След 1912 година се установява във Велес, където с повод и без повод тероризира българското население. По време на Първата световна война е използван от сръбските войски и като разузнавач, заради което баща му е убит във Велес. През 1917 година се спуска с парашут в Македония, зад българските позиции, с цел да извършва диверсионни и разузнавателни акции. По щастливо

стечение на обстоятелствата, той успява да завърши своята дейност и се завръща в Солун, където отчита дейността си в тила на българските войски. След войната за своята шпионска дейност получава медал лично от крал Александър Караджорджевич (<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>).

⁵¹ Зографски, Д. Извештаи од 1903-1904 година на австриските преставници во Македонија. Скопје, 1955, с. 153.

⁵² Силянов Х. Пос. съч., с. 305-306.

⁵³ <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#5> .

⁵⁴ Миодраг Пешич-"Стари српски четници", Крагуевац, 2001 г.(<http://www.pogledi.co.yu/100godina/sc.php>).

⁵⁵ Прославил се с убиството на турския насилник от Тетовския край, Чор-Займ (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html>).

⁵⁶ <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html> .

⁵⁷ <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html> .

⁵⁸ <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#5> .

⁵⁹ <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html> .

⁶⁰ Виж Приложение № 1.

⁶¹ <http://www.macedonian-historical-calender.blogspot.com> В потвърждение на казаните думи за "добре организирания характер на сръбската въоръжена пропаганда в Македония" още от самото й начало може да се спомене, че още преди пращането на четата на Ангелко Алексич в Македония, самите четници са били длъжни да знаят шифрите, които е трябвало да се използват при писането на телеграми до Централния комитет в Белград. По този повод е интересно съдържанието на първото известно шифровано писмо на пропагандата, което е написано именно по повод случилото се с четата на Ангелко Алексич: "Вагонът с 23-те бурета вино, който изпратихме, се разби. Разкъсали се обръчите и цялото вино е изтекло." По-късно, разбира се, в резултат на засилване на пропагандните действия на територията на Вардарска Македония, шифрите, които сърбите използват, се променят, като от текстови стават най-често цифрови. Така например, шифърът за д-р Милорад Годжевац е бил "№ 92" (<http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4>).

⁶² <http://hammer.prohosting.com/~srpstvo/Sadrzaj.html#4> .

⁶³ Георгиев, В., Трифонов, С. -Гръцката и сръбската въоръжена пропаганда в Македония: края на XIX - началото на XX век. С., 1995, с. 343.

⁶⁴ Тодоровски, Г. -Српската четничка организация и нејната активност во Македонија.- Гласник, Скопје,1968,№ 1, с. 182-183.

⁶⁵ Пак там, с.191.,

⁶⁶ В един рапорт на Министерството на външните работи и вероизповеданията до българските дипломатически агенти в чужбина от 23 април 1903 година се заявява, че начело на "сръбско македонския комитет" в настоящия момент влизат: "Генерал Никодине Стефанович, Майор Пешич. Председател на Комитета е професора Люба Йованович, първи подпредседател на Скупщината.." в Белград. Тоест, ако се вярва безусловно на заявеното в рапорта, то следва да отбележим, че към април 1907 година в Централния комитет са влизали общо 3 души. Виж: ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.133, л.39-44., В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 1995, 398.

⁶⁷ Тодоровски, Г. -Српската четничка организация и нејната активност во Македонија.- Гласник, Скопје,1968,№ 1, с.183-184.

⁶⁸ Пак там, с. 184-185.

⁶⁹ Пак там, с. 187.

⁷⁰ Силянов, Х. Пос. съч., с. 305-306.

⁷¹ Куманов, М.-«Македония. Кратък исторически справочник», С., 1993, 240.

⁷² Зографски, Д.Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906, т. 1, Скопје, 1977, с. 74-78.

⁷³ Войн Попович (Войвода Вук) е роден през 1881 година в Сиеница. Още в ранните му години, семејството се премества в Крагуевац, където Войн започва училище. След завършването на гимназия, той се отдава на военна кариера, като на 3

ноември 1901 година е назначен за подпоручик. Когато първите сръбски чети навлизат в Македония през 1905 година, между четниците е бил и Войн Попович. Участва в много битки и четнически акции. Свидетел на неговата жестокост става македонското българско население, което в продължение на 3 години (1912-1915 година) е принудено да търпи разбойничеството и погромите, осъществявани над него от четите на старите войводи от СЧО. Води доброволческа чета по време на Първата световна война. Загива на 29 ноември 1916 година, при Каймакчалан. (http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%98%D0%B8%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B).

⁷⁴ Тодоровски, Г. Пос. съч., с. 188-189.

⁷⁵ НБКМ-БИА, ф. 178, II В 8289.

⁷⁶ Вечерна поща, № 1185,13 ноем. 1904.

⁷⁷ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.205, л.1-18., В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, 1995,с. 323-329.

⁷⁸ Тодоровски, Г. Пос. съч., с. 190.

⁷⁹ ЦДИА, ф.331, оп.1 а.е. 76, л. 44., В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, 1995,с. 344-345.

⁸⁰ НБКМ-БИА, ф. 178, II В 8289.

⁸¹ ЦДИА, ф.331, оп.1 а.е. 220, л. 19., В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, 1995, с.414.

⁸² Георгиев, В., Трифонов С. Гръцката и сръбската въоръжени пропаганди в Македония: края на XIX и началото на XX век. С., 1995, с. 371.

⁸³ Георгиев, В., Трифонов С. Гръцката и сръбската въоръжени пропаганди в Македония: края на XIX и началото на XX век. С., 1995, с. 372.

⁸⁴ Георгиев, В., Трифонов С. Гръцката и сръбската въоръжени пропаганди в Македония: края на XIX и началото на XX век. С., 1995, с. 389.

⁸⁵ Тодоровски, Г. Пос. съч., с.196.

⁸⁶ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е. 1378, л. 67-69, В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, с. 448-449.

⁸⁷ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е. 378, л. 120-123, В. Георгиев и Ст. Трифонов - “Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, с. 459.

⁸⁸ Силянов Х. Пос. съч., с. 282.

⁸⁹ НБКМ - БИА, ф. 178, II В, 8179.

⁹⁰ Виж приложение № 2.

⁹¹ Георгиев, В., Трифонов С. Гръцката и сръбската въоръжени пропаганди в Македония: края на XIX - XX век. С., 1995, с. 349, 374,380,387,402,456.

⁹² Македонски преглед № 1, 25 май 1905, с. 13.

⁹³ Революционен лист № 6, 18 ноем. 1904, с. 14-15; № 11, 1 апр. 1905, с. 14-15.

⁹⁴ Георгиев, В.; Трифонов С. Гръцката и сръбската ... с. 350,355,365,367,385,388,,389,393,412,448; Революционен лист, №13, 1 май 1905, с. 11, № 14, 15 май, с. 13, № 15, 12 юни 1905, с. 13.

⁹⁵ Георгиев, В., Трифонов, С. Пос. съч., с.365.

⁹⁶ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.213, л.52, В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, с. 355.

⁹⁷ Македоно-Одрински преглед, № 20, 13 дек. 1906, с.310.

⁹⁸ Георгиев, В., Трифонов, С. Пос. съч., с.433.

⁹⁹ ЦДИА, ф. 331, оп. 1, а.е. 209, л. 43, В. Георгиев и Ст. Трифонов-“Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век”, С., МНИ, с.430.

¹⁰⁰ НБКМ - БИА, кол. № 42, а.е. 37, л. 31-32.

¹⁰¹ Пак там, л. 22.

¹⁰² Елдъров, С. Пос. съч. с. 114.

¹⁰³ Тодоровски, Г. Прилог кон прашането на големосрпската пропаганда и нејната кредитна политика во Македонија по Илинденското востание.- Гласник, Скопје, 1968, № 2, с. 204-205.

- ¹⁰⁴ Борбите в Македония и Одринско 1878-1912. Спомени. С., 1981, 682-683.; Георгиев, В.; Трифонов С. Пос. съч., с. 382,394.
- ¹⁰⁵ ЦДИА, ф.335, оп.1 а.е. 213, л.41-44, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 368.
- ¹⁰⁶ НБКМ - БИА, кол. № 42, а.е. 37, л. 24-25.
- ¹⁰⁷ Даскалов, П. Днешното положение в Македония. С., 1906, с. 39-40.
- ¹⁰⁸ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.205, л.1-18., В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 1995, с. 323-329.
- ¹⁰⁹ Революционен лист, № 6, 18 ноев. 1904г.
- ¹¹⁰ НБКМ-БИА, кол № 42, а.е. 37, л. 17.
- ¹¹¹ Георгиев, В., Трифонов, С.- История на българите в документи. С., 1994, т. 1, ч. 2, с. 396.
- ¹¹² Кънчов, В. -Македония. Етнография и статистика. С., 1900, с. 289.
- ¹¹³ Георгиев, В., Трифонов, С. -Гръцката и сръбската ... с. 343.
- ¹¹⁴ Революционен лист, № 6, 18 ноем. 1904, с. 14.
- ¹¹⁵ <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html> .
- ¹¹⁶ Зографски, Д. Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906. т. 1, Скопје, 1977, с.62-63.
- ¹¹⁷ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.213, л.11-15., В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 349.
- ¹¹⁸ Георгиев, В.; Трифонов, С. Гръцката и сръбската ... с. 354.
- ¹¹⁹ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.213, л.11-15. , В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 349.
- ¹²⁰ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е. 259, л.1., В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 350.
- ¹²¹ ЦДИА, ф.335, оп.1. а.е.213, л.48-49., В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 369.
- ¹²² Революционен лист, № 14, 15 май 1905, с. 15.
- ¹²³ ЦДИА, е.331, оп.1, а.е. 219, л.23-24., В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 403.
- ¹²⁴ ЦДИА, ф.321, оп.1, а.е. 17-97., л.176., В. Георгиев и Ст. Трифонов - "Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 410.
- ¹²⁵ Елдъров, С. Пос. съч., с. 125, бел.149.
- ¹²⁶ Силянов, Х. Пос. съч., с. 293.
- ¹²⁷ Григор Лячев (Глигор Соколович) до 1903 год. деец на национално-освободителното движение в Македония. След като минава на страната на сръбската пропаганда, действа основно в родния си Прилепски край. По време на Младотурската революция се включва и в легалната политическа дейност на сръбската пропаганда. Убит през 1910 год. от турски войски. Неговият най-голям син, Андон, загива като сръбски доброволец в Първата Балканска война (<http://www.pogledi.co.yu/makedonija/istorija.php>).
- ¹²⁸ Силянов, Х. Пос. съч., с. 298.
- ¹²⁹ Георгиев, В., Трифонов, С. Пос. съч., с.354.
- ¹³⁰ Пак там, с. 413
- ¹³¹ Борбите в Македония и Одринско. Спомени. С., 1981, С. 683-684.
- ¹³² ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.213, л.52, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 355.
- ¹³³ (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html>)
- ¹³⁴ В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 356.
- ¹³⁵ Пак там, с. 365.
- ¹³⁶ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е. 259, л.27, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 365.
- ¹³⁷ ЦДИА, ф.335, оп.1 а.е. 213, л.41-44, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 368.

-
- ¹³⁸ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е. 259, л.27, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 365
- ¹³⁹ ЦДИА, ф.335, оп.1 а.е. 213, л.41-44, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 368.
- ¹⁴⁰ Пак там, с. 367.
- ¹⁴¹ ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е.213, л.29-30., В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, 356.
- ¹⁴² Зографски, Д. Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906. т.1, Скопје, 1977, с. 133.
- ¹⁴³ Македонски преглед, № 7, 25 ав г. 1905, с. 77.
- ¹⁴⁴ В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., с. 373.
- ¹⁴⁵ Пак там, с.378.
- ¹⁴⁶ Пак там, с. 382.
- ¹⁴⁷ В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка...", С., МНИ, 372.
- ¹⁴⁸ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е. 1378, л. 67-69, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 448-449.
- ¹⁴⁹ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е. 1797, л. 167, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 409.
- ¹⁵⁰ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е. 219, л. 21, В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 391.
- ¹⁵¹ Пак там, с. 404.
- ¹⁵² ЦДИА, ф.335, оп.1, а.е. 213, л.102., В. Георгиев и Ст. Трифонов-"Сръбската и гръцка пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., МНИ, с. 411.
- ¹⁵³ Елдъров, С. Пос. съч., с. 132.
- ¹⁵⁴ Зографски, Д. Пос. съч., т. 2, с. 116.
- ¹⁵⁵ Тодоровски, Г. -Српската четничка организација и нејната активност во Македонија.- Гласник, Скопје, 1968, № 1, с. 197.
- ¹⁵⁶ Георгиев, В. Трифонов, С.- Гръцката и сръбската ..., с. 472.
- ¹⁵⁷ Пак там, с. 468; Тодоровски, Г. Пос. съч., с. 201-202.
- ¹⁵⁸ Шопов, А.- Българското културно дело в Македония в цифри.- Българска сбирка, С., 1911, № 5, с. 310-313.
- ¹⁵⁹ Настоящият списък на цивилните жертви на сръбската пропаганда е изготвен на базата на документи, публикувани в книгата на професорите Величко Георгиев и Стайко Трифонов - "Гръцката и сръбската пропаганди в Македония. Краят на XIX-началото на XX век", С., 1995 год.

STRUCTURE, METHODS AND VICTIMS OF THE SERBIAN PROPAGANDA IN MACEDONIA (1904-1908)

NIKOLAY SIMEONOV

The paper is an abstract from authors MA thesis dedicated to the Serbian propaganda in the region of Macedonia. The author shows the ways Serbian propaganda has been supported financially and the strategies used by the Serbian nationalists in Macedonia. In a table attached at the end of the article the author presents a list with the names of those who suffered because of Serbian activities along with data on the place where the incidents have happened and a short description of the damage done by the Serbian nationalists.